Mircea Eliade

KOZMOLOGIJA I ALKEMIJA DREVNOG BABILONA

ČARABET

Naslov izvornika:
COSMOLOGIE ET ALCHIMIE BABYLONIENNES

Nakladnik:
SCARABEUS-NAKLADA, Zagreb, 2005.

Za nakladnika:
Daniela Tkalec

Urednik:
Petar Bujas

Prijevod:
Dominick-Andreas Varga

Lektura:
Alka Paunović-Zdjelar

Layout i naslovnica:
Goran Grčić

Tisak:
ITG, Zagreb

© Mircea Eliade et Editions Gallimard, 1991.

© za hrvatski prijevod: Scarabeus-naklada, 2005.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 113/119(354)
133.5:54>(354)

ELIADE, Mircea
Kozmologija i alkemija drevnog Babilona /
Mircea Eliade; s francuskog preveo Dominick-Andreas Varga. - Zagreb: Scarabeus-naklada, 2005.
Izv. stv. nasl.: Cosmologie si alchimie Babiloniana.

ISBN 953-99185-4-5

I. Kozmologija -- Babilon II. Alkemija -- Babilon

450503078

ISBN 953-99185-4-5

Mircea Eliade

KOZMOLOGIJA I ALKEMIJA DREVNOG BABILONA

s francuskog preveo
Dominick-Andreas Varga

MMV

Scarabeus-naklada,
Biblioteka "Imago"

• SADRŽAJ •

Predgovor 7

I.KOZMOS I MAGIJA
Metode 17
Homologija 21
Hram 27
Sveti Grad – središte svijeta 30
Os svijeta – Drvo Života 37
Korespondencije 39

II.MAGIJA I METALURGIJA
Lapis lazuli 47
Meteoriti 52
Tajne metalurgije 54

III.ŽIVI KOZMOS
Stvaranje i rođenje 65
Spolnost biljaka 69
Spolnost metala i kamenja 71
«Vjenčanja» i senzibilnost metala 75
«Smrt» i «uskrsnuće» metala 79
Medicina i magija 81

IV.ALKEMIJA DREVNOG BABILONA
Povijest proturječja 85
«Priprema peći» 87
«Embriji» 91
«Opstetrička i metalurška žrtvovanja» 93
Petra genitrix 96
Alkemija i mistika 102

Pogovor (Petar Bujas) 109
Bibliografija 113

• PREDGOVOR •

Da se pojavila u nekoj drugoj državi, ili možda čak i ovdje u Rumunjskoj no u nekomu drugom vremenu, ovoj knjizi ne bi bila potrebna tolika uvodna objašnjenja. Razlog njezina postojanja proizišao bi iz same teme kojom se bavi. Njezin novitet bilježili bi, kontrolirali i o njemu raspravljali stručnjaci. Ne govorimo o «stručnjacima» već o «sposobnima», odnosno o ljudima koji se zanimaju za tu vrstu pokušaja sinteze te koji poduzimaju napore da provjere njezine argumente i dokumentaciju. Naravno da bi iz takva kuta gledanja umnogome bilo jednostavnije objaviti spomenuto djelo izravno na nekomu stranom jeziku – što bismo i sami htjeli učiniti čim to okolnosti dopuste. No objavljivanje jedne znanstvene studije nipošto ne ovisi o njezinu autoru. Jednako tako, u očekivanju prigode da predstavimo rezultate naših istraživanja u povijesti orijentalnih znanosti u nekomu stranom jeziku – kao što smo učinili s ostalim djelima iz povijesti religije i folklora – zadovoljavamo se izdati ih na rumunjskom, prepuštajući stranom jeziku tek njihove sažetke.

To u međuvremenu ne znači odsutnost rumunjskih «stručnjaka» u materiji koja nas obvezuje na ovaj predgovor. Nedostatak određenih stručnjaka za jednu kulturu nije nužno opasan. Zabrinjava, naprotiv, veći ili manji

strah pred onim što se udaljava od pitanja nametnutih obrazovnim sustavom ili neodgovornim diletantizmom. Jedna mala kultura – kakva je rumunjska – nastoji realizirati svoj povijesni naum dok si manje skandinavske kulture mogu dopustiti luksuz nedostatka stručnjaka iz asirologije ili iz indologije. Ona si ne može dopustiti luksuz automatskog nezanimanja za sve rumunjske spise koji spominju svjedočanstva i metode koje zaobilaze balkansku povijest i rimsku filologiju.

Uostalom, «ne zainteresirati se» jest eufemizam. Ponekad je riječ o puno ozbiljnijem stavu. Tako, u slučaju naših radova o povijesti orijentalnih znanosti, gotovo sve ono što smo dosad objavili smatralo se djelom «erudicije», dok bi jednostavno iščitavanje pojedince iznimno organizirana duha trebalo natjerati da razumiju kako je riječ o nečemu sasvim drugom: o novoj metodi u filozofiji kulture. Uputiti – što smo nastojali učiniti s *L'Alchimie asiatique** – na to da indijska i kineska alkemija nisu bile ni empirijske znanosti ni preteče već mistične, soteriološke tehnike, ne znači stvaranje djela na temelju erudicije, već primjenu metode toliko revolucionarne u proučavanju orijentalnih kultura, metode koja se pokazala iznimno plodnom u filozofiji kulture. «Revolucionaran» karakter našega tumačenja obvezuje nas, istina, na podastiranje čitavog jednoga golemog kritičkog aparata, samo da bismo do krajnjih granica dokazali valjanost naših tvrdnji. Suditi o knjizi na temelju njezina prijeloma, vjerovati da mali broj bilježaka znači

* Francusko izdanje, Editions de l'Herne, 1990.

«kulturu», a velik broj njih «erudiciju», zanemarivati sadržaj djela ili odbijati prosuđivati o vrijednosti neke tvrdnje jer se ona odnosi na malo poznatu stvarnost, eto nam stava koji smatramo sterilnim i opasnim za čitavu kulturu. Ne možete zahtijevati od čitatelja ni da vam vjeruje na riječ ni da vas cenzurira u području za koje nije kompetentan. No zato možete od njega zahtijevati da se barem potrudi oko razmatranja vaše argumentacije, da slijedi njezinu poveznicu. Nipošto ne trebamo biti «stručnjaci» za arktičke civilizacije da bismo izvodili zaključke o nekoj knjizi o Laponcima, budući da oni proistječu iz određenog broja svjedočanstava što vam ih autor stavlja na uvid i na temelju kojih, dakle, možete provjeriti njegov *sud*.

Naravno, autor je mogao predočiti svjedočanstva koja su u opreci s njegovom tezom, a ispustiti ona koja ju pobijaju. No nećemo od vas tražiti, ako to nije u vašoj kompetenciji, da iznosite vlastiti sud o općenitom *problemu*, jedino što ćemo od vas zahtijevati jest da razmislite o autorovu rješenju problema s kojim se susrećete u knjizi. Jednostavno je, ako ste «bistre glave», prosuditi o metodi i ozbiljnosti o kojoj autor svjedoči, pa čak i ako se bavi nekom vama nepoznatom temom...

Prvi rezultati naših istraživanja o podrijetlu učenjâ prihvaćeni su ne samo s nepovjerenjem već i sa stanovitim animozitetom, pogotovu u krugovima koji strastveno raspravljaju o sudbini rumunjske kulture. Jedan od prigovora – koji se češće šaptao no izjavljivao – upućen djelu *L'Alchimie asiatique*, jest da ono ne uvodi nikakvo zanimanje za rumunjsku kulturu. Slične kritike jednako

su upućivane i ostalim našim knjigama. Tako, prilikom pojavljivanja djela *Yoga, Essai sur les origines de la mystique indienne* (Pariz–Bukurešt, 1936.), nekoliko nacionalističkih novinara žalilo je – naravno prije no što su pročitali – zbog njezine neprimjenjivosti na rumunjsku kulturu. Da smo znali kako će takav kriterij prosuđivanja biti jednoglasno prihvaćen, napustili bismo pisanje ovih redaka i spokojno čekali njegovo mijenjanje tijekom godina. No nemamo nikakva razloga vjerovati da prošaputana mnijenja i dvoznačne kritike naših određenih djela, a posebice *Yoge*, označuju naposljetku stajalište onih kojima je sudbina rumunjske kulture plemenita strast. Kako bismo drukčije mogli opravdati njihovu logiku? Ono što karakterizira trenutačnu problematiku rumunjske kulture jest *autohtonost*, odnosno odupiranje etničkih elemenata oblicima strane kulture. Kao što smo drugdje naznačili (u našemu «Uvodu» djela *Ecrits littéraires, moraux et politiques*, autora B.-P. Hasdeua*), povijest je dosta često bilježila slične fenomene odupiranja, pa čak i pobune autohtone duhovnosti unifikatorskim oblicima pristiglim izvana. Uostalom, u našoj mladoj modernoj kulturi, formulu Luciana Blaga** – «revolt autohtonih temelja» – isprva, oko 1860., uvodi Hasdeu u studiji *Les Daces ont-ils péri?*, dok je definitivan odgovor na to pitanje tek šezdesetak godina poslije dao Vasile Pârvan***. No, jedan od određenih rezultata do kojih smo

---

* Rumunjski pisac, lingvist, folklorist i povjesničar (1838.-1907.)

** Rumunjski pjesnik, dramatičar i filozof (1895.-1961.)

*** Rumunjski povjesničar i arheolog (1882.-1927.)

u *Yogi* došli jest upravo otpor autohtonih temelja onom predarijskom, te polagano iscrpljenje duhovnih formi što su ih nametali indoeuropski osvajači.

Drugim riječima, u indijskoj kulturi potvrđujemo ono na što je Hasdeu nastojao upozoriti u rumunjskoj povijesti i kulturi djelom *Les Daces, ont-ils péri?*. Naravno, nećemo pokušavati poduprijeti njegovu tezu, čije prisutnosti, kad razmišljamo o problemima indijske mistike, gotovo da i nismo bili svjesni. Takva potvrda čini nam se utoliko određenija što, u svakom slučaju, dokazuje organsku pripadnost autora modernomu rumunjskom duhovnom momentu. Jer – trebamo li to pojasniti? – to nije materija koja ilustrira teoriju koja otkriva unutarnju strukturu, već metoda, duhovna orijentacija njezina autora. Na australskim svjedočanstvima Durkheim je sazdao teoriju moderne francuske duhovnosti. Te, da nas smjestim na jednu istinski europsku razinu, ne zaboravimo da su faze njemačke i engleske kulture obilježene vlastitim načinom asimilacije, prosuđivanja ili odbacivanja grčko-latinske kulture i hebrejske duhovnosti Staroga zavjeta. Jednako germanski fenomen je Lutherova reforma koja je svoje mjesto u povijesti osigurala upravo zahvaljujući novom tumačenju hebrejskog Zavjeta; pošavši, dakle, od jedne poruke i tradicije ne samo izvangermanske već jednako i izvaneuropske.

To što nitko, prema našoj spoznaji, nije primijetio «aktualnost» naše knjige o *Yogi*, kao i njezino uklapanje u aktualan rumunjski duhovni trenutak, upravo je strašno. Bojimo se da bi se o sudbini rumunjske kulture moglo prosuđivati prema velikom broju konformista a

tako malom broju kulturnih stvaralaca. Ako smo već otvorili jednako dugu zagradu na primjeru jedne od naših starijih knjiga, učinili smo to poradi preciznog primjera što nam ga ona nudi u raspravi o zaobiđenom problemu. Konformizam odnosno nekonformizam nije u službi poznatih stvarnosti o kojima smo dugo vremena nagoviještali, jedno ili drugo očituje se nasuprot novim oblicima senzibilnosti i mnijenja. Onaj tko umije prodrijeti u značenje jednoga fenomena nadmašivši njegovu vanjštinu i njegove automatizme, taj isključivo radi na uzdizanju jedne kulture. Svi ostali, kompaktna masa konformista, kakvome god ideološkom taboru pripadali, samo odgađaju zatiranje umrlih formi...

Konfuzije što ih konformisti stvaraju u rumunjskoj kulturi danas bi mogle biti kudikamo ozbiljnije no nekoć. U naše vrijeme, kad je historicizam iza nas, kad počinjemo odavati počast usmenim oblicima senzibilnosti te pravilno razumijevati simboličku misao, rumunjska kultura u stanju je vrednovati područja koja su dosad bila zaboravljena i mračna. Eto zašto nas je uistinu strah ustvrditi da u Rumunjskoj nismo u stanju priznati svu potrebnu važnost namijenjenu učenjima koja nas stavljaju u rang s velikim europskim kulturama. Rumunjski narod, koji nije imao ni slavan srednji vijek (u zapadnjačkom smislu) ni renesansu, i koji nije od onih koji su «stvarali» europsku kulturu i povijest, ima pretpovijest i protopovijest te kudikamo snažniji folklor koji su vrijednosno jednaki onima bilo koje važnije europske nacije. Rumunjska znanost danas ima jedinstvenu priliku naglasiti skrivenu duhovnost i povijest naše nacije.

Jer, kao što govorimo, historicizam se posvuda proširio. Cijenimo pretpovijest te izvanpovijest; okrenuli smo se proučavanju i promicanju kolektivnih formi života, simbola, usmenih tradicija, itd. Odnosno, u *tom* području naš je narod bogat.

No konformisti ne razumiju tu novu duhovnu orijentaciju. Oni ne razumiju da će za nekoliko desetljeća neka povijesna monografija bit kudikamo nezanimljivija od stranice o egzegezi nekoga simbola odnosno tumačenja određene činjenice o folkloru.

Ovo se djelo u svome posljednjem poglavlju iznova dotiče pitanja podrijetla i funkcije alkemije, prethodno zapostavljenog u *L'Alchimie asiatique*. S druge strane, ovdje se nameću mnogi problemi koji, naravno, nisu u stanju ponuditi zadovoljavajuće rješenje na tako malom broju stranica. U pogledu mentalne evolucije čovječanstva ova je knjiga zamišljena i napisana poput uvodnog poglavlja opsežnijega djela. Dva djela koja će se uskoro pojaviti – *La Mandragore* i *La Légende de Maitre Manole* – pridonijet će, barem se nadamo, rasvjetljavanju problema o kojima namjeravamo raspravljati u knjizi drukčijih razmjera, *Symbole, Mythe, Culture*. Pažljiv čitatelj, međutim, kadar je naslutiti novost naše metode i revoluciju koju je ona sposobna izazivati u razumijevanju ljudske mentalne evolucije. Dakako da primjećujemo kako su velika otkrića poput metalurgije, poljoprivrede, kalendara, «zakona» itd., znatno izmijenila ljudsko postojanje. No zato ne razumijemo unutarnju dinamiku i promjene tih kozmičkih primjena. Sa svakim novim fundamentalnim

otkrićem čovjek, zapravo, nije ograničen na širenje opsega vlastite empirijske spoznaje odnosno na obnavljanje vlastita načina života; stvarajući *iskustvo* drukčijega poretka stvarnosti, otkriva novu kozmičku razinu. To ne znači samo otkrivanje metala već koliko je to otkriće bilo uzrokom spomenutog mentalnog skoka: prisutnost metala je ono što dopušta čovjeku otkrivanje jedne drukčije kozmičke razine, odnosno dolaska u dodir s dosad nepoznatim ili stvarnostima koje dotad za nas nisu imale važnosti. Drugim riječima, metalurgija – sasvim poput poljoprivrede, itd. – izaziva mentalne sinteze koje radikalno mijenjaju ljudski položaj, izmjenjujući sliku koju je čovjek sam sebi predočio o Kozmosu. Te mentalne sinteze, nadiđene ili zaobiđene najnovijim otkrićima, istinski su faktori psihičke i duhovne evolucije čovječanstva. Ono što bi valjalo istaknuti u puno većoj mjeri no što čini moderna znanost, jest veličanstveno zanemarivanje *kozmološkog značenja i eksperimentalne vrijednosti* tih otkrića. Ne radi se samo o novom instrumentu u borbi za egzistenciju (metal, poljoprivreda, itd.), već o otkrivanju jednoga drukčijeg Kozmosa, čija su razina i ritmovi dosad bili nedostupni čovjeku. To «otkrivenje» trebamo razumjeti u etimološkom smislu riječi. Pred čovjekom se «rastvara» nova kozmička razina, u koju on istinski, eksperimentalno prodire. «Prisutnost» metala u čovjekovoj neposrednoj blizini nameće mu, primjerice, otkriće magijskog načina uspostave odnosa s «metalnim prstenima» odnosno sa «Zemljinom unutrašnjošću» u koju su gurnuti minerali. Samo jedan susret s metalima u čovjekovu iskustvu radikalno mijenja njegovu stru-

kturu, zato što je modificirao čitavu njegovu mentalnu sintezu u onome što se tiče Kozmosa.

U mnogobrojnim prilikama vraćali smo se toj metodi kojom se, prema našemu shvaćanju, dosad nitko nije koristio. Njezini predvidljivi rezultati već su mnogobrojni. No uza sve to dužni smo precizirati da je sve dosad ovdje izloženo tek dijelom kratkotrajnog razumijevanja sredstava za rad kojima smo se nastojali poslužiti u studiji o podrijetlu kultura i znanosti. U ovoj knjizi, kao u ostalima prethodno objavljenima ili onima koje će tek biti objavljene, svjedočimo o toj vječnoj strasti duše: ujediniti Stvarno razjedinjeno Kreacijom. Nadamo se da smo uspjeli baciti jasnije svjetlo na tu toliko mračnu duhovnu gestu koja prethodi svakom simbolu, svakomu mitu, svakoj kulturi. Ako smo povremeno pretjerano insistirali na određenim koncepcijama odnosno određenim simbolima koji, kako se na prvi pogled čini, ne sadrže organsku vezu s našim predmetom, učinili smo to kako bismo našega čitatelja upoznali s istinskim duhovnim ozračjem proisteklim iz azijskih kozmologija koliko i iz orijentalne alkemije.

Drago nam je što ovom prilikom možemo također zahvaliti našemu profesoru Naeu Ionescuu, koji je uvijek pratio naša istraživanja sa živim zanimanjem, ne dajući se zaplašiti njihovim nekonformizmom. Jednako želimo zahvaliti našim prijateljima Vladimiru i Constantinu Donescuu, bez čijega razumijevanja ova knjiga ne bi bila tiskana. Naše čitatelje još jednom podsjećamo da je transkripcija istočnjačkih imena aproksimativna, poradi određenih dijakritičkih znakova.

I.

KOZMOS I MAGIJA

Metode

Prilikom klasifikacije i vrednovanja babilonskih i asirskih svjedočanstava «prirodnih znanosti», povjesničari znanosti pogriješili su u metodi kojom se služimo u *L'Alchimie asiatique*: maksimalno su rasvijetlili fragmente «znanstvene istine» što ih tu i tamo pronalazimo u asiro-babilonskim tekstovima. Razasutim empirijskim opservacijama, tehnikama metalurgije odnosno keramike pridali su važnost kakvu one nikad nisu imale u mezopotamskim civilizacijama. Doduše, jednako su upozoravali na magijske i religijske koncepcije koje su podržavale empirijske tehnike i «znanstvene istine». Za većinu su, međutim, nastojali naglasiti da pripadaju ranijoj mentalnoj evoluciji čovječanstva, da su bile ostacima jednoga monstruozno praznovjernog tijela, zauvijek progonjenog mediteranskom mišlju, izdizanjem grčke znanosti. Na tome počiva obrat polaznoga «gledišta» prilikom prosuđivanja o navedenim mezopotamskim

svjedočanstvima, promjena slična onoj što smo je konstatirali prilikom proučavanja kineske i indijske alkemijske literature. Naglasak je stavljen na «znanstvenu istinu», na «točnu opservaciju rigoroznog eksperimentiranja»; jedino tekstovi koji se odlikuju tim kvalitetama mogu zadržati pažnju povjesničara znanosti; odnosno, u svakom slučaju, oni jedini dolaze u prvi plan. No *takav* način razumijevanja «prirodnih znanosti» označuje novija postignuća ljudskoga duha. Takvo poimanje nije ni apsolutno ni univerzalno. Želimo reći da je bilo i drugih «prirodnih znanosti» koje nisu počivale na kriterijima kvantitete i mjere. Mnogobrojne su povijesne kulture obrađivale «prirodne znanosti» koje su naoko slučajno iznova prisvojile koncepte europske znanosti.

Pođemo li od premise prema kojoj vrijednosti što su ih prirodi udijelile izvaneuropske kulture čine skup «praznovjerja», te pokažemo li prvenstveno zanimanje za fragmente koji se, srećom, podudaraju s nizom naših znanstvenih istina (odnosno eksperimentalno potvrđenih), počinit ćemo opasnu pogrešku povijesne optike. Kao kad se, primjerice, povjesničar likovnih umjetnosti vođen jedino kriterijem perspektive, zaboravivši da je perspektiva otkriće renesanse, okrene proučavanju i procjeni srednjovjekovnog odnosno azijskog likovnog djela te se, počevši otud, stane diviti jednom umjetnički bezvrijednu djelu jer je u njemu uočio perspektivu, zanemarujući pritom čudesna djela pod izlikom da je vizija prostora u djelu pogrešna. Na tome počiva vrsta pogreške koju spominjemo u *L'Alchimie asiatique* u pogledu indijske i kineske alkemije. Određeni kasniji tek-

stovi, savršenog duha opservacije koji posjeduju «znanstvene istine» (koji u tome pogledu spominju točno određena iskustva), smatraju se slavom Indije odnosno Kine. Svjedočanstva toga tipa, zapravo, jedva dokazuju da se alkemija počela udaljavati od svoje prvotne, fundamentalne funkcije kozmološke i soteriološke znanosti kako bi, malo-pomalo načinila mjesta onoj empirijskoj, laboratorijskoj. Jedan od najvažnijih zaključaka naše studije je upravo *raspad* drevnih «prirodnih znanosti» koje su u isto doba bile soteriološke tehnike i kozmološke znanosti te njihova transformacija u empirijske tehnike. Kad se izgubi *tradicionalan smisao* neke znanosti ili tehnike, čovjek *materiji* pridaje drukčiju uporabu i drukčiju vrijednost. Postoji zakon o *očuvanju materije,* koji je jednostavno izvod zakona o *degradaciji razuma;* pod time podrazumijevamo sve odgađanje, sav *gubitak* odnosno svekoliki *zaborav izvornog značenja.* Taj zakon, koji se potvrdio pogotovo u folkloru – gdje su se određeni pokreti i određene usmene formule očuvali nakon što su se njegova primarna funkcija i njihov izvorni smisao izgubili – postat će predmetom proučavanja u kojemu ćemo se pridružiti demonstraciji *zakona o raspadu fantastičnoga.* Nastojimo dokazati da je povijest mentalnog života čovječanstva (daleko od toga da je postala zakonom prekinute evolucije), smijenio ritam degradacije i smrti fundamentalnih intuicija; i tako je to polagano raspadanje mentalnih sinteza, ni po čemu određenih onima koje su uslijedile, moguće iznova uspostaviti u najvažnijim etapama.

Prethodna razmatranja u potpunosti su vezana za naš predmet. Kad propitujemo metodu kojom se služe povjesničari znanosti u proučavanju azijskih svjedočanstava, ne osporavamo im pravo da se njome koriste. Jednostavno od njih zahtijevamo da se povedu za objektivnim kriterijem rada. Baš kao što se o univerzalnom likovnom djelu ne može prosuđivati prema zakonima europske znanosti. Nastaviti tim putem značilo bi nalijetati na rizike jednoga subjektivnog kriterija; jer, ne sastoji li se kriterij koji povjesničari znanosti primjenjuju pri proučavanju neeuropskih kultura u težnji da jedan način promatranja svijeta (svijeta kojeg kvantificiraju i mjere) proglase sveopćim zakonom? Dakako da je ideja «znanstvenog zakona» stečevina bez koje više ne bi bilo moguće napisati povijest znanstvene spoznaje modernih aspiracija. No ne možemo ju primijeniti na ostale kulture, kojima je briga za znanstvenom spoznajom bila minorna, odnosno koja se, u svakom slučaju, pojavila *nakon* degradacije zastarjelih kozmoloških i magijskih koncepcija. Da se poslužimo primjerom u području koje namjeravamo istražiti na stranicama koje slijede, određena empirijska «otkrića» Babilonaca bilo bi apsolutno neznanstveno smatrati dokazom njihove inteligencije, a njihove ostale koncepcije o prirodi svesti na skupinu razvikanih «praznovjerja» odnosno «magijskih apsurda». Jednakoj procjeni materije nedostajalo bi barem objektivnosti. Kako bismo razumjeli duh jedne takve kulture, toliko različite od naše, prvenstveno trebamo imati objektivne kriterije proučavanja i procjene.

Netko bi nam mogao odgovoriti da povjesničar znanosti u obzir treba uzeti jedino svjedočanstva u kojima otkriva nagovještaj, tj. elemente buduće grčke znanosti, odnosno osnovu *znanstvene* spoznaje. No ta, makar osnovana, primjedba ruši upravo vjerodostojnost povijesti znanosti u izvaneuropskim područjima. Upravo kao što bi i povijest europske znanosti pisana rukom nekog Azijca i s istočnjačkog stajališta bila objektivno bezvrijedna, budući da bi u obzir uzimao isključivo znanstvenike koji svoj život provode u moralnoj i asketskoj strogosti, držeći to jedinom mogućom i autentičnom spoznajom. Primjedba na koju ovdje ciljamo očito nije opravdana. U izvaneuropskim civilizacijama zapravo nailazimo na znatan broj «prirodnih znanosti» koje, koliko god bile fundamentalno različite od naših modernih koncepcija, imaju svoje zakone vjerovanja, vlastite kriterije vjerodostojnosti, itd. Povjesničar znanosti dužan je proučavati ih i razumjeti – prema drukčijim kriterijima, naravno, od današnjih – na isti način kao što povjesničar umjetnosti proučava i razumijeva umjetnička djela nastala izvan zakona grčkoga kiparstva odnosno perspektive koju dugujemo renesansi.

Homologija

Udubivši se u «prirodne znanosti» na takav način na koji su ih spominjale drevne mezopotamske kulture, želimo li ih u potpunosti razumjeti, neprekidno moramo imati na umu njihovu koncepciju Svijeta, njihovu kozmologiju.

Nepotrebno je dodati da ta kozmologija, koliko god bila iznimno precizna i koherentna, ne dolazi do izražaja isključivo putem *tekstova* odnosno brojeva. Prava je slučajnost što svjedočanstva mezopotamskih kultura, poput ostalih drevnih kultura, postoje u pisanom obliku. Najvažnija među njima izražena su simbolima, arhitekturom, kozmografijom, itd. No pogrešno bi bilo ne pridati im jednaku važnost koju pripisujemo svjedočanstvima koja se služe pismom. Jer ona jednako jasno izražavaju – često i *konkretnije* – koncepciju jedne određene svjetske kulture i njezinih zakona.

Što se tiče Mezopotamije, više možda no ijedne druge drevne kulture, fundamentalnu koncepciju moguće je definirati ovako: *posvemašnja homologija Neba i Svijeta.* To ne samo da znači kako sve što postoji na Zemlji na određen način postoji i na Nebu, već i da svaka stvar koja postoji na Zemlji, na sasvim *identičan* način odgovara onoj na Nebu, prema idealnom modelu prema kojemu je i stvorena. Države, riječni tokovi, gradovi, hramovi – ovi potonji koji su, kako ćemo vidjeti, pravom slikom Kozmosa – sasvim *stvarno* postoje na određenim kozmičkim razinama. Primjerice, plan Ninive bio je određen, u davna vremena, *nebeskom* predajom; odnosno «grafičkim» znakovima što su ih zvijezde označile na nebeskom svodu. Tigris zatječemo na zvijezdi Anunît; Eufrat na zvijezdi Lastavici; grad Sippar, u sazviježđu Raka; grad Nippur u sazviježđu Velikog medvjeda. Sve postoji *realno* na zvjezdanim razinama – na Zemlji postoji tek njihov blijed i nesavršen odslik.

Babilonska geografija ispočetka je bila «mistična geografija»; zemljovid svijeta, onako kako su ga zamišljali Babilonci, bio je preslik zemljovida nebeskih tijela. On nije bio plod proučavanja i mjerenja, već reprodukcija pojmova zemaljske geografije, zemljovid nebeskih krajolika i Raja. Na «zemljovidu svijeta» koji objavljuje Thompson, Babilon se nalazi u središtu golema teritorija u obliku kruga. Posvuda oko toga okruglog svijeta – koji okružuje sve Babiloncima poznate narode i regije – teče rijeka Amer, Nàr-Marratum. Upravo to je slika što su je Sumerani imali o Raju, a koju pronalazimo u biblijskoj tradiciji (Knjiga postanka, 1, 2: «Rijeka je izvirala iz Edena da bi natapala vrt; odatle se granala u četiri kraka»). Rijeka koja je prolazila i okruživala sumero-babilonski Raj imala je četiri ušća; uostalom, izraz «na ušću rijeke» u mezopotamskoj je kulturi označivao mjesto preko kojega se dolazilo u Raj, granicu koju su prelazili jedino besmrtnici i heroji[1]. Natprirodna voda okruživala je Raj, kao što rijeka okružuje Zemlju: predaja je to svih semitskih kultura. Jednom je riječ o rijeci, drugi put o oceanu. To vjerovanje o nebeskom oceanu odnosno o oceanu koji okružuje Zemlju prisutno je u brojnih naroda.

Nebeski Jeruzalem što ga je stvorio Bog postojao je prije no što je grad Jeruzalem podigla ljudska ruka.

---

[1] Egipćani su vjerovali da se nebeska voda – a samim time i zemaljska voda – dijeli na četiri toka. U *Viṣṇa Purāṇi* očuvana je slična, prilično stara indijska tradicija: Ganges izvire u planini Meru (kozmičkoj planini) i dijeli se na četiri toka kako bi mogao natapati cijelu zemlju.

Upravo to spominje prorok u knjizi Baruhovoj (2, 42, 2-7): «Misliš li da je to ono zdanje o kojemu sam ti zborio?»: «Dlanovima svojih ruku sagradih te? Dom što ga sada zatekoh u vašim njedrima nije onaj što probuđen je u meni, onaj što je bio sazdan u dan kada odlučih podići Rajski vrt, što ga pokazah Adamu prije no sagriješi[2]...» Nešto niže vidjet ćemo da mistička vrijednost grada kakav je Jeruzalem ne počiva samo na njegovoj slici nebeskoga grada već jednako i na činjenici da se smatrao *središtem Svijeta.*

Nebeski Jeruzalem rasplamsao je maštu svih židovskih proroka: Tobije (13, 17)*, Izaije (54, 11-12)**, Ezekijela (40)***, itd. Da bi mu pokazao Jeruzalem, Bog uzdigne

---

[2] Citat Charlesa u djelu *Apocrypha and Pseudo-epigrammate*, sv. II, str. 482, bilješka.

* «Jer će Jeruzalem biti obnovljen safirom i smaragdom, njegove zidine dragim kamenjem, tornjevi i bedemi čistim zlatom, a trgovi popločani berilom, dijamantom i dragim kamenjem iz Ofira.»

** «O nevoljnice, vihorom vitlana, neutješna, gle, postavit ću na smaragd tvoje kamenje i na safir tvoje temelje. Od rubina dići ću ti kruništa, vrata tvoja od prozirca, ograde ti od dragulja.»

*** Godine dvadeset i pete za našega izgnanstva, početkom godine, prvoga mjeseca, desetoga dana, a četrnaest godina otkako pade Grad, upravo onoga dana, spusti se na me ruka Jahvina. I odvede me u božanskom viđenju u zemlju Izraelovu, te me postavi na veoma visoku goru. Na njoj, s južne strane, bijaše nešto kao sazidan grad. Povede me onamo, i gle: čovjek, sjajan kao mjed, stajaše na vratima, s lanenim užetom i mjeračkom trskom u ruci. I taj mi čovjek reče: «Sine čovječji, gledaj svoj očima i slušaj svojim ušima, upamti sve što ću ti pokazati, jer si doveden ovamo da ti pokažem. Objavi domu Izraelovu sve što ovdje vidiš.»

Ezekijela svojevrsnom ekstatičkom vizijom te ga smjesti na jednu vrlo visoku goru (40, 2). U jednome drugom odlomku (47, 1), Ezekijel vidje kako voda istječe ispod praga Hrama, odakle se počinje slijevati po mnogobrojnim krajevima da bi se naposljetku izlila u more; «I kuda god potok protječe, sve živo što se miče, oživi; i bit će jako mnogo riba, jer kamo god dođe ova voda, sve ozdravi i oživi – kuda god protječe ovaj potok.» Nije teško raspoznati u toj vodi Hrama drevnu tradiciju „vode Života" mezopotamskog podrijetla koju susrećemo i u ovoj studiji. Sibilinska proročanstva čuvaju sjećanje na novi Jeruzalem u središtu kojega svijetli «hram čiji golem vrh dodiruje oblake, a vidljiv je svima». No najljepši opis nebeskog Jeruzalema nalazi se u Otkrivenju (21, 2): «I opazih kako 'Sveti grad' – novi 'Jeruzalem' – silazi od Boga s neba, opremljen 'poput zaručnice koja se uresila'« za svoga muža (2). I prenese me – u duhu – «na neku veliku i visoku goru» te mi pokaza «Sveti grad, Jeruzalem» gdje silazi od Boga s neba sa slavom Božjom u sebi (10)... Imao je velike, visoke zidove s dvanesterim vratima, a na vratima dvanaest anđela i napisana imena: imena dvanaest «plemena Izraelovih sinova« (12). Zidine su sagrađene od jaspisa, a grad od čistoga zlata, kao čisto staklo (18). Temelji gradskih zidina ukrašeni su svakovrsnim dragim kamenjem. Prvi je temelj od jaspisa, drugi od safira, treći od kalcedona, četvrti od smaragda, peti od sardoniksa, šesti od sarda, sedmi od krizolita, osmi od berila, deveti od topaza, deseti od hizopraza, jedanaesti od hijacinta, dvanaesti od ametista (19-20). Dvanaest je vrata dvanaest bisera. Gradski je trg od čistog zlata, nalik

na prozirno staklo (21). Gradu ne treba »sunce ni mjesec» da »svijetle» u njemu, jer ga je rasvijetlio sjaj Božji, a Janje mu je svjetiljka (23). Potom mi anđeo pokaza «rijeku života», bistru kao kristal, «koja istječe iz Božjeg i Janjetova prijestolja» (22, 1).

U sljedećem poglavlju imat ćemo priliku proučiti simbolički smisao dragoga kamenja koje je oblikovalo ruševine nebeskog Jeruzalema. Prisjetimo se na trenutak da taj nebeski model Jeruzalema umnogome podsjeća na jednako nebeski prototip Babilona. Jedan babilonski tekst što ga prevodi Meissner pojašnjava da «zvijezda *Djelić neba* jest Babilon». Ta zvijezda bila je smještena u sazviježđu Ovna (Aries) koji, znamo, «predvodi» odnosno «dominira» zodijakom, upravo kao što Babilon, središte kozmosa, «upravlja» svijetom. Burkitt pokazuje da se, nakon što je politički potisnula Babilon, Perzija smjestila u sazviježđu Ovna. Na taj način objedinila je sve vladarske, «posvećene» odlike. Na slijedećim stranicama nastojat ćemo objasniti smisao navedene postavke.

Hram

Homologija Nebo-Zemlja sadržana je u svim babilonskim konstrukcijama. Bogat simbolizam hramova (ziggurata*) može se shvatiti jedino krenemo li od

---

* Stepenaste piramide koje je u staroj Mezopotamiji gradilo gradsko stanovništvo na čijem vrhu se nalazio kip mjesnog božanstva; takva građevina trebala je biti i poznata biblijska *kula babilonska* odnosno *babilonski toranj* (op.prev.)

«kozmičke teorije». Ziggurat je, zapravo, bio podignut kao jedan Svijet; njegovi katovi simbolizirali su dijelove Kozmosa: podzemni svijet, Zemlju, nebeski svod. Ziggurat zapravo *jest* Svijet, jer simbolizira kozmičku planinu. A ona, kao što ćemo vidjeti, nije ništa drugo doli savršena *imago mundi**. Dombartove studije definitivno su dokazale da su ziggurati bili *künstliche Berge*** koji su za materijalan model imali svetu planinu. Mnogobrojni kaldejski piktografski prizori predočuju boga koji se uzdiže među dvama planinama, poput istinskoga boga Sunca. Sveta planina istinsko je prijestolje, jer tu vlada bog gospodar i stvoritelj Kozmosa. «Prijestolje», «hram», «kozmička planina» samo su sinonimne formule istog simbolizma *Središta* koje ćemo neprestano susretati u mezopotamskoj kozmologiji i arhitekturi.

Nazivi hramova i svetih tornjeva Nippura ukazuju na zajednički identitet kozmičke planine i svetišta, kao npr. «Planina Kuća», «Planina-Kuća svih zemalja», «Planina Oluja», «Kuća Odluka» (proročanstva), «Kuća Grobnice» itd. Sumerski naziv za ziggurat je U-Nir (planina), što Jastrow tumači kao «vidljivo izdaleka». Analiza imena što su ih Mezopotamci nadijevali svojim glavnim gradovima naglašava simboličku funkciju grada. Larsa je, među ostalim, bio zvan «Kuća veze između Neba i Zemlje». Babilon je nosio mnogobrojna imena, od kojih «Obitavalište temelja Neba i Zemlje», «Veza između

* Slika Svijeta (op. prev.)

** Umjetne planine (op. prev.)

Neba i Zemlje», «Kuća blistave Planine», «Dom žezla Života». Simbol *Središta* moguće je primijetiti posvuda.

Hram je, prema tome, sudjelovao u obliku jednoga drukčijeg «prostora»: *posvećenog prostora*, jedinog koji su drevne kulture smatrale «stvarnim». Jednako tako, *stvarno* vrijeme nije bilo ništa drugo doli «liturgijska godina», odnosno *posvećeno, sakralno vrijeme*, označeno «svetkovinama» koje su se zbivale u unutrašnjosti hrama ili oko njega. Upravo hram, «središte Kozmosa», bio je božje prijestolje. Cilindar iz vremena kralja Gudeje kazuje da je božja «soba koju je dao sagraditi nalik kozmičkoj planini.» Aztečki teokali* također su bili božanska prijestolja. Njihova posvećena i simbolička funkcija odgovarala je ulozi koju su imali tornjevi Ha i Ta u Kini te stūpe u Indiji. Simbolizam indijskih hramova proučavali smo u svjetlu rezultata do kojih je došao Paul Mus u djelu *Barabudur, temple symbolique.* Reichel upućuje na to da se važnost što su je predheleni i Grci pripisivali planini, stijeni, kamenu, objašnjavala sličnim idejama. Istovjetan «sustav» objašnjava također – vidjet ćemo to na stranicama koje slijede – *beth-el* iz Knjige postanka (28, 12)** i Salomonovo prijestolje (Prva Knjiga kraljeva, 10, 18)***, kao i predislamsko štovanje svetoga kamena

---

* Aztečki naziv za hramove («kuću božju») u starom Meksiku, izgrađene na piramidalnoj supstrukciji; glasovit je bio teocalli u Tenochtitlánu, današnjem Meksiku (op. prev.)

** «I usni san: ljestve stoje na zemlji, a vrhom do neba dopiru, i anđeli Božji po njima se penju i silaze.»

*** «Kralj je još napravio veliko prijestolje od bjelokosti i obložio ga čistim zlatom.»

kojega štiti Ka'bah. Jednako je i s razmjerno novijim religijama, poput mitraizma, gdje je svetište isprva bilo potpuno zatvoreno u planini.

Neprestano će nam se ukazivati prilika da potvrdimo višeznačnost simbola koji se nalaze u temeljima drevnih kultura. Uostalom, ono što karakterizira simbol i čini ga različitim od ostalih oblika spoznaje, upravo je ta koegzistencija smislova. Sintetička struktura «primitivne» misli pronalazi izvrstan instrument ekspresije u simbolu, koji ujedinjuje različite razine kozmičke stvarnosti, a da ih toliko ne «neutralizira». Višeznačnost simbola omogućuje koegzistenciju smislova, uspijevajući istodobno očuvati «različitost», «heterogenost», kao što ćemo nešto niže nastojati dokazati. Da se vratimo našemu primjeru; planina je u mezopotamskim kulturama također imala značenje «početka onosvijeta». Preko planine duše su prolazile prema svijetu umrlih. Asirski izraz koji odgovara «umiranju» je «prelazak na planinu»; na egipatskom, glagol *myny,* «prijeći», također je eufemizam pojma «umrijeti». Sunce zalazi iza planina i upravo tim putem moraju proći umrli prema drugome svijetu. No i uza taj pogrebni simbolizam planine, postoji jedan kudikamo važniji metafizički simbolizam. S obzirom na to da je, kao što smo vidjeli, planina bila središte svijeta, prirodno je da nakon smrti duša odlazi prema tome «središtu». Ne zaboravimo da je tradicionalnim kulturama *stvarno* bilo jedino ono što je bilo *sveto;* posvećeni prostor (hram, grad, itd.) bilo je jedino «stvarno», jer sav je Kozmos bio u njemu koncentriran. Jedino *stvarno vrijeme* bilo je liturgijsko, posvećeno vrijeme, a čovjek je u tome apsolu-

tnom vremenu (opskurnoj formuli vječnosti) sudjelovao jedino ako je bio primatelj, dijelom svetkovina odnosno rituala. Odvučen od života prema «središtu», sasvim je prirodno da se nakon smrti čovjek pokorava zovu apsolutnog, *stvarnog,* da se «približi planinama». Jer, ako smrt znači prijelaz u onosvijet, u jedno daleko «stvarnije» područje no što su profane razine ovoga svijeta, ako je planina simbol *središta,* odnosno apsolutne stvarnosti – formula «približavanja planinama» dosiže metafizičku opravdanost.

Sveti grad – središte svijeta

Ziggurat označuje Kozmos. Njegov vrh je vrhovno «središte», poslije poistovjećeno s Polom. Uspinjući se katovima ziggurata, Kralj stiže u središte Kozmosa, poistovjećujući se s bogom koji obitava na Polu. Sveti grad, koji hram zaklanja nazupčenim bedemima, kad na njega dođe red, postaje *središte,* vrh kozmičke planine (drugim riječima, Svijeta). Njegovi stanovnici magijski se izjednačuju s božanskim gospodarima «središta», s bogovima. Jednako je i u indijskim gradovima i u onima mnogobrojnim istočnjačkim.

Svi jezici sačuvali su narodni izraz za *središte*: «pupak svijeta». U stanovitim semitskim tradicijama to znači da tu ne samo da se nalazi istinsko središte svijeta već da je tu započelo i stvaranje svijeta. «Svevišnji je stvorio Svijet poput embrija. Slično embriju koji se razvija iz pupka prema van, Bog je započeo sa stvaranjem Svijeta počevši s pupkom, proširivši ga zatim u svim smjerovima.»

«Pupak svijeta» Židovima je Jeruzalem, a na jedan puno općenitiji način, Sveta zemlja. To je razlogom zašto *Yoma* potvrđuje: «Svijet je stvoren sa Sionom.» Palestina koja je bila središtem stvaranja, pupkom Zemlje, našla se na vrhu kozmičke gore. Uostalom, prema rabinskom tekstu, «Izraelsku državu nije progutao potop». Islamske tradicije očuvale su čak mističku kozmologiju te su na Meku i Kaabu prenijeli odlike Jeruzalema. U Kisā'îu pronalazimo sljedeću potvrdu: «Tradicija govori: polarna zvijezda dokazuje da je Ka'bah najuzvišenije mjesto, iz razloga što se nalazi upravo pred središtem Neba.»

U svim se semitskim tradicijama *središte* (pupak svijeta) smatralo vrhom kozmičke planine. Otud i važnost gore u semitskoj kozmologiji i metafizici. One su stvorene dosta rano, upravo nakon iskonskih Voda (*Tehoma*)[3]; one su temelji Zemlje, odnosno u arapskoj tradiciji, «potpornji Zemlje»; one ujedinjuju gornji svijet s donjim; iz njih nastaju riječni tokovi koji zemlju čine plodnom, a iznad njih stvaraju se oblaci, nosioci kiše. Planine su bile općepoznatim svetim mjestima: Sinaj za Židove, Garzim i Ebal za Samarijce; Meka je bila smještena među dvama planinama. Sirijska tradicija smješta raj, «pupak Zemlje», na goru višu od sveg ostaloga gorja na Zemlji. Prisjetimo se da slične ideje pronalazimo u Babilonaca, u Egipćana i u stanovitim indijskim tradicijama. Putokazi Raja, oni koji vode prema kraljevstvu umrlih (u Egipćana i u Kal-

[3] Vode su posvuda simbolizirale kaos, matrica koja upućuje na svakojake moći. Ukazivanje planina simbolizira početak Stvaranja, manifestacije, formi.

dejaca) odnosno prema božjem obitavalištu, međusobno su slični: to je ona ista *staza prema planini*, isto ono, najčešće simboličko, «uskrsnuće» do kojega se dolazi uspinjanjem po katovima ziggurata odnosno indijskog[4] hrama. Nije teško odgonetnuti smisao svih tih formula: *staza prema planini* približava sveto, stvarno, apsolutno; jednom riječju *posvećenje* (kralj ulaže božanske vrline uspinjući se po katovima ziggurata odnosno kozmičke planine stupajući prema prijestolju; putokaz je to dušama umrlih te dušama heroja u potrazi za besmrtnošću – Gilgameša, Herakla, itd. – koji prolaze mnogobrojnim planinama koje trebaju savladati). «Pupak Zemlje», kozmička planina, jedina je *područje svetosti* u svom čovjekovu okruženju; upravo je to razlog zašto je tu počelo Stvaranje, otud je Kaos bio prognan. Naplavne vode (povratak Kaosa, prvotni ocean, *âpsu*) nisu uspjele progutati vrh planine, statičko središte, s kojim započinje razdoblje drugog Stvaranja.

Prema jednom sirijskom djelu, *La Grotte aux trésors*, Adam je stvoren u središtu Zemlje, na mjestu na kojemu je poslije čak bio postavljen Kristov križ. Ta predaja iznimno je dragocjena. S druge strane, u njoj raspoznajemo skriveni smisao čovjekova nastanka, koji se poistovjećuje s mikrokozmosom (Adam i Svijet, oboje su proistekli iz «pupka svijeta»). Također je jasno potvrđeno da je čovjekovo iskupljenje – Kristovom mukom – bilo ostva-

[4] «Indijski hram sazdan je u kamenu, putovanje prema osi svijeta te procesijski ulazak kroz njegova vrata ritualom je prolaska...» (Paul Mus, *Barâbudur*, str. 315.)

rivo zahvaljujući povratku u «središte», na što precizno upućuju sve tradicije. Pateći na vrhu kozmičke planine, gdje je bio stvoren Adam, u središtu postanka, Isus Svojom krvlju otkupljuje sve grijehe ljudskog roda postigavši njegovo spasenje. Muka Isusa Krista zbila se *na čitavoj Zemlji*, jer, s obzirom na to da je bila vrhom kozmičke gore, Golgota je magijski obuhvaćala čitav planet. Agonija je započela ali i završila u *apsolutnoj stvarnosti*, u središtu postojanja (sasvim drukčijem području, s obzirom na to da kao profana, neposvećena sudjeluje u besmislenoj budućnosti, u «povijesti» a ne u ontologiji, u «događaju» a ne u kategoriji). Simbolizam križa upotpunio bi navedene ideje, no mi smo se ovdje jedino nastojali pozabaviti drevnim motivima umjesto da tradicionalan simbol objašnjavamo novijim oblicima[5].

Činjenica je da posvuda u semitskom svijetu nailazimo na vezu između «središta», «apsolutne stvarnosti», «prvog čovjeka», «smrti». Jeruzalem nije samo spojna točna između Neba i Zemlje. On je također i mjesto preko kojega prodiremo u drugi svijet. Sirijska tradicija kazuje da je Adam nakon potopa pokopan «na ulazu u Zemlju», odnosno tamo gdje počinje boravište umrlih. Islam je usvojio hebrejsko vjerovanje prema kojemu se Adamova grobnica nalazi u Jeruzalemu. U Meki danas još uvijek postoji bunar kroz koji se prinose žrtve umrli-

[5] U blizini Sihema, na Garzimu, postojalo je svetište koje se zvalo «pupak svijeta» (*Suci*, IX, 37 – «Opet progovori Gaal: 'Eno silaze ljudi s visa zvana Zemljin pupak, a četa jedna dolazi putem od Čarobnjačkog hrasta'.»)

ma. Nije riječ o poprilično raširenu praznovjerju prema kojemu mrtvima možemo prinositi žrtve kroz bunare ili rupe, budući da borave pod zemljom, već je riječ o jednoj tradicionalnoj ideji: budući da je Meka bila središte Zemlje, ona je bila *jedina* spojnica između Neba i ovoga svijeta.

Os Kozmosa – kao što ćemo vidjeti u sljedećem odlomku – prolazi središtem svijeta, gdje raste drvo Života. Kozmički ritmovi i život odvijaju se počevši sa «središtem». Eto zašto se onda govori da je Jeruzalem «obilovao vodom» i da je sveti grad što su ga oblaci ispunili kišom, odatle krenuvši prema četiri strane svijeta. Sukladno godišnjim dobima kiše su donosile plodnost i bogatstvo, omogućivši život i harmoniju. «Vode» su plodonosne jedino ako je njihov ritam određen «središtem». Islam je očuvao slične tradicije. Nuwayrī piše: «Abū Hurayra je rekao, povodeći se autoritetom Proroka: svi tokovi, svi oblaci, magla i vjetrovi stići će ispod svete stijene Jeruzalema.» Kazwīnī ponavlja istu tradiciju na primjeru Meke: «Ako je kiša pogodila Ka'bah s jedne određene strane, iz toga će se smjera te godine plodnost širiti, a ako kiša pada sa svih strana, plodnost će biti sveopća.» «Mjesto žrtvovanja» u Indiji često je nazivano «pupkom svijeta», jer se zahvaljujući «žrtvi», održavao Kozmos, i postojanje ritmova, života, harmonije. Žrtvenik, «mjesto žrtvovanja» jednako je nazvano «utrobom kozmičkog poretka». Od vedske epohe pa nadalje, Indijci su žrtveni *oltar* identificirali s «pupkom». Istovjetnu «teoriju» susrećemo i u Klementa Aleksandrijskog: «Žr-

tvenik na kojemu gori tamjan simbolom je Zemlje koja leži u središtu Kozmosa.»

Jedna vrlo raširena semitska tradicija smješta Adama pod šator na mjestu «Alahova doma», odnosno «pupka svijeta». Agni, indijski bog vatre, također boravi u «pupku svijeta[6]». Homologija Nebo-Zemlja ni u Indiji nije ništa manje rigorozna. «Središte» Zemlje magijski je prepoznato u «središtu» Neba. Jedna himna Rgvede potvrđuje: «Svećenik koji priprema žrtvu smješta se u pupku Neba.» Simbol *središta* objašnjava sve te formule: «pupak Neba» znači «pupak žrtvovanja», jer jedino posvećeno područje žrtvenika postoji *stvarno*, na apsolutan način, kao što postoji «Nebo». Sjedinjenje čovjeka sa *stvarnošću* postiže se njegovim povratkom u «središte». Ritual posvećuje čovjeka, čini ga «nalik bogovima», jer ga smješta u «središte», u *stvarnost*, u apsolutno.

Indijska mistika zasnovana je na toj obnovi čovjeka unutar njegova vlastita središta.

Asketske indijske tehnike pridaju golemu važnost «pupku»; dah (zrak, «životna tekućina») treba protjecati prema «pupku», prema srcu; jogička koncentracija najčešće se postiže u «pupku». Sličnu praksu, koja prihvaća jednu asketsku i iznimno staru tradiciju, susrećemo u određenim oblicima kršćanske mistike, primjerice u hesikazmu*. Jednak identitet «pupka» – *središta* prisutan

---

[6] «Svoju moć Agni je smjestio u pupku svijeta.» (*Rgveda*, II, 76.)

* Hesikazam, (*grč.* hesukhia, mir). Škola duhovnosti Pravoslavne crkve, zasnovana na kontemplaciji i opetovanom zazivanju Isusova imena, što poglavito zastupa Gregorios Palamas (op.prev.)

je u kulturama međusobno iznimno udaljenima. *Imleag* odnosno *iomlag* (pupak), na galskom također označuje *središte.* Glavni grad Inka, Cuzco, nazivao se i «pupak». Prema određenim europskim legendama što ih je proučavao Hartland, Isus je začet po uhu; oblik uha pripada simbolizmu *spirale* koja ima isto metafizičko značenje kao i *središte.*

U nedogled bismo mogli navoditi svjedočanstva o simbolizmu «središta[7]», koja potječu iz različitih tradicionalnih kultura. Nadamo se da ćemo se na ovome predmetu moći zadržati i u nekoj drugoj prilici.

Dodajmo na trenutak da se «pupak» povezivalo s «prijestoljem» na kojemu je boravio upravitelj Kozmosa. Općenito, u semitskim mitologijama i arhitekturi, zmija se sklupčala oko «prijestolja»: jednako je i sa Salomonovim prijestoljem.

U legendama svih naroda zmija je čuvar blaga i grobnica. Ako je *prijestolje* simbol središta svijeta, a prema tome i Zemlje, prema drevnim vjerovanjima, zmija simbolizira Ocean, goleme površine uzburkanih voda koje okružuju sve dijelove Zemlje, nastojeći je progutati...

Os Svijeta – Drvo Života

Vidjeli smo da se grad u čijemu se podnožju nalazi hram i palača smatrao središtem Kozmosa. Baš kao

[7] Svjedočanstva pisana i prenesena iz grčkog svijeta Roscher proučava u svojim dvjema slavnim monografijama o *Omphalosu.*

što nebeski Vladar počiva u središtu zvjezdanog svijeta (odnosno na Polu), zemaljski vladar boravi u «svetom gradu», u Glavnom gradu. Taj odnos između Vladara, Glavnoga grada, i Boga, Središta svijeta, nije prisutan samo u Mezopotamiji i u semitskim mitologijama. Kineska kultura velikim dijelom počiva na koncepciji te vrste. Savršenu homologiju Nebo-Zemlja – *himmlisch-irdischer Parallelismus**, piše Heine-Geldern, jednako pronalazimo u australoazijskom simbolizmu, koliko god ona, vjerojatno, imala duboke korijene u podrijetlu babilonske kulture.

Ziggurat se definira kao potporanj Svijeta, mjesto na kojemu se ujedinjuju Nebo i Zemlja. Velika kula babilonska, kao što smo vidjeli, nije se samo zvala božanskim Vratima – zato što se Nebo uzdizalo iznad nje – već se jednako zvala i temeljem Neba i Zemlje. Narodna etimologija Babilona i Babela težila je preciznom interpretiranju *Bābilua* pojmom «Vrata božja». Upravo se služeći svetim gradovima, a pogotovu Hramom («pupkom Zemlje»), mogli smo stići na Nebo. Babilonske legende govore o «putu na Nebo» koji među ostalim podsjeća na vjerovanja drugih naroda, prema kojima se smrtnicima «Nebeski put» otvara u blizini Nebeskog potpornja. Da smo produbili simbol Nebeskog potpornja koji nije ništa drugo no *os Kozmosa*, «drvo Života» koje se širi prema središtu Svijeta, prema «pupku Zemlje», zaobišli bismo okvir sadašnje studije. Mnogobrojne tradicije govore o golemu drvu koje prekriva ili pod sobom drži čitavu Ze-

* Nebesko-zemaljski paralelizam (op. prev.).

mlju. Tako je *Ygdrassil*, kozmičko drvo skandinavske mitologije jedan oblik toga kozmičkog simbolizma. Pitanju drva života posvetit ćemo jedno drugo djelo. Prisjetimo se na trenutak da su sibirski te ugrofinski narodi vrlo precizno očuvali mit o drvu – nebeskom potpornju. U dvjema bogatim monografijama Uno Holmberg izložio je čitav materijal kojime raspolažemo o ovom predmetu. Važno je što su Ugri zamišljali nebeski potporanj kao stup na sedam razina, odnosno ziggurat na sedam katova i Bārābudurov hram na sedam terasa. Vjerovanje u taj nebeski stup često se miješa s vjerovanjem u kozmičku planinu, koju su Mongoli i Kalmuci nazivali Sumur odnosno Sumer, dok su je Burijati nazivali Sumbur[8].

Kozmička os prvenstvenu ulogu ima u mitskoj i simboličkoj misli Indije, a uglavnom se izražava četirima formulama: *planinom, stupom (potpornjem), drvom i gorostasom.* Svi su smješteni u *središtu* Kozmosa; svi izražavaju *apsolutnu stvarnost*; svi su zajedno višeznačni simboli, primjenjivi koliko na Kozmos toliko i na Čovjeka. (Primjerice, bog Indra smatra se kozmičkim stupom; no *disanje* koje održava i protječe ljudskim tijelom posjeduje jednaku važnost *stupa.*) U tome pogledu, babilonska i kineska kultura savršeno su podudarne s indijskim simboličkim sustavom.

Imamo valjane razloge vjerovati da je ta kozmologija utjecala na židovske proroke, kao i na autora *Otkrivenja.* Njegov fundamentalni koncept počiva na postojanju

[8] Nazivi tih «kozmičkih planina» upućuju na svoje indijsko podrijetlo

vladarskog Središta na Zemlji, a polarnog na Nebu – okružena četirima kardinalnim točkama odnosno četirima glavnim fazama kozmičke revolucije.

Korespondencije

No time ne završava homologija Nebo-Zemlja. «Korespondencije» i «harmonije» – struktura magijske vizije Svijeta – odjekuju posvuda. Sve ono što je poznato, sve što je konkretno, sudjeluje u tomu magijskom zakonu *korespondencija.* Kozmos je podijeljen na regije kojima upravljaju bogovi, a kojima vladaju planeti. Između takva nebeskog područja i planeta koji njime dominira odnosno boga koji ga zastupa, postoje magijski odnosi «prijelaza». Sve što se odvija u jednom nebeskom području, dogodit će se jednako tako, na određen način, u životu, na Zemlji, koji je pod njegovim «utjecajem». Ti «utjecaji» ne prenose se, naposljetku, uvijek izravno. Postoje mnogobrojni odnosi, mnogobrojne razine između Neba i Zemlje. Samo u jednom Središtu i samo pod određenim uvjetima, Zemlja može biti direktno povezana s Nebom. U ostalim domenama stvarnosti ti utjecaji na određen način dopiru «sve bliže i bliže».

Znamo, na primjer, da svakom planetu odgovara određeni metal i određena boja. Sve ono što je obojeno – životinja, biljka, stijena – nalazi se pod utjecajem nekog planeta. Sličnu «korespondenciju» susrećemo u Kini, gdje je svako zvjezdano područje bilo zastupljeno jednom bojom. U Babilonaca je svaki planet bio pod vlašću nekog boga, pa je očito postojao po jedan za svaki

metal. Enlil*, koji je vladao prvim mjesecom u godini – i čiji se utjecaj, očito, širio u *vremenu* koje mu je bilo posvećeno – u hijerarhiji je metala bio zastupljen zlatom. Zauzevši Enlilovo mjesto, Šamaš** je postao gospodarem najplemenitijeg i najdragocjenijeg metala, zlata. Jedan neobabilonski tekst spominje postojanje odnosa između bogova i metala: Enlil – zlato, An*** – srebro, Ea**** – bronca, Ninidni – kamen. Ti magijski odnosi između planeta, bogova i metala – koji su stvorili odnose među bojama, datumom rođenja, sudbine, itd. – bili su još uvijek prisutni u srednjovjekovnim narodnim vjerovanjima.

Poznato je da su Grci posuđivali te odnose izravno od Mezopotamaca. Što se Arapa tiče, koji su ih svojedobno posuđivali od helenističke Grčke, odnosno koji su ih usvojili prije vlastita prelaska na islam, primjenjivali su ih u srednjovjekovnoj znanosti, posebice u alkemiji[9].

Homologija Nebo-Zemlja obuhvaća dakle beskonačan niz magijskih odnosa između svih poredaka postojanja. Nije teško razumjeti zašto takva boja širi svoj

---

* Drugo božanstvo nebeske trijade, gospodar vjetra i oluje u sumerskoj i poslije u babilonskoj i asirskoj mitologiji (op.prev.)

** Mezopotamski bog sunca, zakona, pravde i proročanstva. Simbol mu je sunčani disk. Glavni centri njegova obožavanja bili su gradovi Sippar, Larsa i Ašur (op.prev.)

*** Vrhovni bog u Babilonaca koji odgovara semitskom Enlilu (op.prev.)

**** Babilonski bog vode, umjetnosti i magije (op.prev.)

9 Astrološka vjerovanja Arapa iz Harrana, Fritz Saxl nastoji objasniti babilonskim i antičkim dogmama. Julius Ruska bavi se istim pitanjem.

bogat ili osiromašen utjecaj, zašto nas određeni metal oduševljava ili deprimira, zašto je određeno «vrijeme» pozitivnog odnosno negativnog predznaka. Na temelju svojih korespondencija, svaka magijska sila čije je središte smješteno u zvjezdanoj regiji kojom upravlja planet kojime pak rukovodi neki bog, širi se na sve razine stvarnosti.

Ne možemo sa sigurnošću reći je li kozmologija zasnovana na homologiji Nebo-Zemlja u najdrevnijim razdobljima mezopotamske kulture, na donekle jasan način uključivala spominjanje podređenosti ljudskog usuda zvijezdama, shvaćanje koje će u svakom slučaju biti zastupljeno u nastavku, počevši sa središnjim razdobljem povijesti Mezopotamije. Homologija je uostalom bila izravna posljedica kozmologije, a ako je bilo potrebno određeno vrijeme da se nametne svijesti svih nas, u istome vremenu ona se nametnula vlastitim *otkrivenjem*, a ne vlastitim *stvaranjem*.

Toj ćemo se fundamentalnoj koncepciji vratiti kad bude govora o babilonskoj metalurgiji. Spomenimo na trenutak važnost uloge koju je magijska vizija imala u nastanku mezopotamske astrologije i njezin golem utjecaj na zapadnoazijski i mediteranski svijet. Ideja *slobode* imala je sasvim drukčiju vrijednost unutar zatvorena Kozmosa, kojime su prolazile magijske sile zvjezdanih tijela. Sve ono što je dolazilo iz ljudskog iskustva bilo je ispunjeno magijskom nevidljivom energijom koja je izmijenila čovjekovu volju. Rođen pod znakom određene zvijezde, sudjelujući svojom dobrom ili lošom voljom u određenu kozmičkom usudu, čovjek je trebao razrije-

šiti problem vlastita otkupljenja, a samim time i vlastite slobode, sredstvima koja se jednoj europskoj i kršćanskoj svijesti danas čine potpuno apsurdnima. U pravome svjetlu još uvijek nismo uputili na revoluciju što ju je u tome pogledu izazvalo kršćanstvo koje je uništilo individualan, astrološki usud kako bi uspostavilo ljudsku slobodu te učinilo čovjeka solidarnim s kolektivnom, adamovskom a ne magijskom, kozmičkom sudbinom.

Sve što postoji na Zemlji, jednako postoji i na Nebu; neovisno o obliku, zemaljski život kao preslik zvjezdane strukture i dinamike pokazao se sudbonosnim za ljudsko tijelo koje se smatra odrazom Kozmosa. Tu koncepciju susrećemo u Hetita, ajanofonog naroda, no pod snažnim utjecajem Sumerana i Akadijaca, pogotovo u pogledu vjerskog života. Hetitska magija označena je homologijom makrokozmosa (Kozmosa) – mikrokozmosa (ljudsko tijelo). Glava čovjeka odgovara Nebu, njegove ruke Zemlji, njegove oči vodama, i tako dalje. To je razlog zašto tekst o medicinskoj magiji, što ga navodi G. Furlani, upućuje da zla proistekla iz glave treba odbaciti prema Nebu, a bolove u rukama koji nas progone, pod zemlju, itd.

Nije za vjerovati da je taj odnos makrokozmos–mikrokozmos nastao iz mitske projekcije ljudskog tijela u prirodi, odnosno posredovanjem identifikacije kozmičkih područja s anatomskim organima i psihološkim funkcijama. Ono što znamo o indijskim kozmološkim i psihološkim teorijama dopušta nam povjerovati kako je proces bio obrnut. U Indiji je čovjek zapravo organizirao svoje tijelo (obuhvaćajući vlastita središta, itd., stvorio je

«mističku kartu») prema modelu Kozmosa. Moguće je da je teorija pet kozmičkih Vjetrova neophodno stremila «otkrivanju» pet Respiracija, kako to vjeruje J. Filliozat. Naše stajalište donekle se razlikuje od njegove hipoteze. Smatramo da je «kozmički model» na kojemu počivaju filozofske teorije istodobno sadržavao više od jednoga kozmološkog značenja – ritualnu, mističnu stvarnost. Nakon što je *mistički i ritualno shvatio* određenoga «kozmičkog čovjeka», čovjek je primijenivši na sebi kozmološki model, «prepoznao» kozmičke Vjetrove u svome tijelu. Drugim riječima, te koncepcije nemaju za temelje ni fiziologiju ni kozmologiju već jednu posvemašnju viziju stvarnosti, viziju «kozmičkog čovjeka»: čovjeka koji nadilazi i dokida Stvaranje (čovjeka podijeljenog na dva dijela).

Riječ je o tome da kozmička i biološka homologija, koju smo ilustrirali tek na nekolicini primjera, pokriva sve poretke stvarnosti i života. Ako možemo govoriti o zakonu, tada bi u toj koncepciji homologije trebalo potražiti kozmičke podudarnosti univerzalne magije. Izuzev njihove praktične vrijednosti, predmeti imaju određeno *značenje* magijskog podrijetla. Ljudskim činjenicama i gestama, poradi njihove vezanosti za predmete ispunjene energijom ili poradi njihova sudjelovanja u određenim nadljudskim vrijednostima, upravljaju precizni, sveti zakoni. Kako njegova vlastita djela ne bi «zastarjela», čovjek ih je pretvarao u rituale.

Jer upravo je to značenje rituala: učiniti individuu solidarnom s kolektivom, s organiziranim životom, a naposljetku i sa živim Kozmosom. Svi ljudski postupci,

makar bili profani (hod, disanje, objedovanje, ljubav, itd.), postaju rituali; odnosno instrumenti koji dokidaju individualizaciju solidarizirajući se s «normama». U jednom takvu tradicionalnom društvu čovjek više nije *sam*, jer sve ono što učini ima ekumensko značenje, dostupno cjelokupnoj zajednici. Gotovo bismo mogli ustvrditi da „komunikaciju" više nije neophodno prenositi, koliko god to bilo individualno, s jedne osobe na drugu – upravo kao i kad misleći na neko dijete ili nekog starca nemamo potrebe drugome prenositi da je riječ o djetetu odnosno starcu. «Identitet» ljudskog bića – njegove namjere, njegov unutarnji život, njegov društveni položaj, njegovo ekonomsko stanje – postaje transparentno zahvaljujući tom razbijanju individualizacije, zahvaljujući transformaciji života u ritual, a «slučajeva» u «kategorije».

II.

MAGIJA I METALURGIJA

Lapis lazuli

Homologija Nebo-Zemlja označuje, kao što smo vidjeli, mentalni horizont mezopotamskih kultura. Želimo li razumjeti istinsko značenje gesti, predmeta te imena što ih susrećemo u toj arhajskoj civilizaciji, svakako moramo voditi računa o tom fundamentalnom zakonu.

Tu, gdje se sve odvija, gdje je sve vezano u jednu nevidljivu mrežu s ciljem objedinjenja u cjelinu, ništa nije stvoreno slučajno, na nečiju osobnu, profanu inicijativu. Dakle, mezopotamska kozmologija i teologija dopuštaju razumijevanje važne uloge što je igra lapis lazuli u babilonskom životu. Plavetnilo toga poludragoga kamena plavetnilo je zvjezdanog Neba: brada boga-Mjeseca, Sīna, božanstva zvjezdane noći, oblikovana je na barljefima iz lapisa. Jednako je i u Egipćana, vezan za kosu Rāa, boga Sunca. Što se tiče «kamena od safira» koji se zate-

kao pod Jahvinim nogama (Knjiga izlaska, 24, 10)*, riječ je zapravo o lapis lazuliju. Taj plavi kamen simbolizirao je čitavu magiju zvjezdanog Neba.

Ta «magija zvjezdanog neba» nije tek jednostavan književan izraz. Ona savršeno odgovara odlikama koje su orijentalni narodi pridavali tom dragom kamenu. Nije tu riječ samo o bradi boga-Mjeseca koja je prikazana u plavome kako bi konkretno naglasila vlastitu esenciju – sve lunarne odlike nad kojima je on vladao simbolizirane su lapis lazulijem. Kada Nanna (što je u jednom slavnom bareljefu bilo drugo ime za boga-Mjeseca) nagovara kralja da sagradi Kulu (babilonsku), on ga *nadahnjuje*, nudeći ga gutljajem «vode života». Razumijevanje simbola toga gutljaja «nadahnuća» kojime se ističe bog-Mjesec, gospodar zvjezdanog Neba, ne nameće nikakve probleme. Jedna jednako monumentalna konstrukcija koja obiluje mnogim svetim i kozmološkim značenjima mogla je biti inspirirana isključivo lunarnom magijom, kojom upravlja gospodar noći. Tajnovita noć, određena lunarnim ritmovima koji sav kozmički život čine plodnim, isto tako je izvorom «nadahnuća» zametaka velikih ljudskih kreacija. U životu orijentalnih naroda takva je koncepcija istinski organska, kao što dokazuje navod iz četvrte apokrifne knjige Esdrasa: «Otvorih usta, i eto! Uzeh čitav jedan pehar koji mi se učini pun vode, no čija boja je bila slična boji vatre.» Upravo to su «pehari nadahnuća» babilonskog bareljefa i pića koje je po-

* «Oni vidješe Boga Izraelova: podnožje njegovim nogama kao da je bilo od dragoga kamenja safira, sjajem nalik na samo nebo.»

darilo čovjeku dar «kozmičkog» stvaranja ili proroštva, krjeposti upravo iznimno svetih.

Magijsko mjesto između Noći, Mjeseca, Vode, Plodnosti, Smrti i Besmrtnosti – jedna je od prvih mentalnih sinteza s namjerom pojašnjavanja sklopa kozmičkog života te utemeljenja različitih razina egzistencije – jednako prisutna i u mezopotamskom *Weltanschauungu**. Imamo čak valjane razloge misliti da je teritorij dvaju tokova bio jedan od glavnih središta širenja mitova i legendi istkanih oko te iskonske intuicije. U *Mandragori*, knjizi koja će uskoro izaći, detaljno razmatramo podrijetlo i funkciju tih mitova, što ni ovdje ne namjeravamo izostaviti. Spomenimo u međuvremenu da je *kishkanû*, (nesumnjivo «drvo života»), koje je istislo E-abzuu, glavni hram posvećen Eau, imao ogranke koji su nalikovali lapis lazuliju[10], da je bio ukrašen dragim kamenjem te se dugo očuvao u narodnoj predaji; hebrejski i kršćanski apokrifi, legende o junacima, orijentalne pripovijesti, itd., spominju slično drvo potisnuto u raj odnosno u začarani vrt, što ne treba brkati s paralelnim legendama o zlatnom stablu s jabukama iz grčke i keltske mitologije.

Ea je bio bog Dubina, Voda, podzemlja, i stoga lako možemo razumjeti njegovu povezanost s lunarnom noći. Metali i drago kamenje – obdareni magijskim

---

* Nazor o životu i svijetu, svjetonazor (op. prev.).

[10] *Kishkanù* ima važnu ulogu u legendi o Gilgamešu. On raste «prema ušću dvaju tokova», kamo Gilgameš ulazi u potrazi za Utnapištimom, za kojega se nada da će mu pomoći u postizanju besmrtnosti.

svojstvima – pripadali su njemu, koji je bio zaštitnik metalurga i obrtnika. U temeljima hrama propalima duboko u zemlji – dakle, u *abzu*, u podzemne vode – krila se Eaina mudrost, koja je predvodila graditelje svetih građevina. Ljudsko stvaranje trajno je razdvojeno od vječnog izvora života, od Vode, od Mjeseca, od Noći. Jedino čovjekova veza s bogovima zvjezdanog Neba ili s bogovima Voda dopuštala je ljudima *stvaranje* (hramova, kula, itd., u svojstvu «kozmičkih središta») u određenomu kozmološkom smislu. «Nadahnuta» gradnja zapravo je bila živi zametak koji su stvorile noć ili voda, što u biološkom poretku odgovara oplodnji i nastanku organskih oblika, a što u duhovnom poretku odgovara «imaginaciji» i stvaranju. Dostojanstvo ljudskog položaja – spomenimo usput – u tim drevnim kulturama u kojima su kozmički bogovi i magične sile igrali važnu ulogu, nikad nije bilo poniženo. U «sjedinjenju» s Kozmosom čovjek je sudjelovao vlastitim stvaranjem, svaki hram ili građevina koju bi podigao bili su svojevrsno «središte» u kojemu su bile zastupljene sve razine osjetilne i nadosjetilne stvarnosti. Iako, kao što smo na svršetku prethodna poglavlja vidjeli, ne možemo govoriti o ljudskoj *slobodi* unutar magijske koncepcije Kozmosa, čovjek nije u tolikoj mjeri bio rob određenih sila ili određenih bogova – bio je integriran te kao da je živio u nevidljivoj magijskoj mreži koja je okruživala cjelokupni Kozmos, uključujući i bogove. Takva vrsta koncepcije dominirala je ne samo antikom, već jednako tako i modernijim vremenima; pozitivizam 19. stoljeća integrirao je čovjeka u Kozmos sve do njegova uništenja, lišavajući ga svake nade u autonomnost i spontanost.

Vratimo se funkcijama i simbolima lapisa, primjećujući jednu važnu činjenicu: u nekoliko starih grobnica otoka La Plate, na ekvatoru, pronašli smo dvadeset i osam cilindrično oblikovanih i pomno očišćenih komada. Mogli smo dokazati da nisu pripadali otočnim Aboridžinima i da su ih najvjerojatnije ostavili kontinentalci koji su tamo došli radi sudjelovanja u svetim ritualima i ceremonijama. U Peruu, u jednoj grobnici Inka, jednako smo otkrili jedan velik i lijep lapis lazuli. Upravo kao u afro-azijskim civilizacijama, taj «nebeski» kamen u indijanskim se civilizacijama smatrao pomoćnim sredstvom koje je olakšavalo putovanje pokojnikove[11] duše. Sudeći prema dragocjenim informacijama što ih je u tome pogledu sakupio Leon Wiener[12], spomenimo također ništa manje važan detalj; u zapadnoj Africi se umjetnom plavičastom kamenju i dandanas pridaje iznimno sveto značenje. Vjerojatno je, kao što potvrđuje F. B. Pearce, da se to malo plavičasto kamenje stoljećima izrađivalo na licu mjesta. Sam Wiener uvjerenja je da su ga u srednjem vijeku na obale Afrike donijeli Arapi. Urođenička praznovjerja glede toga možemo smatrati ostacima magijskog astralnog sustava koji je dominirao svim afro-azijskim kulturama. Kako god bilo, njihov simbolizam

---

[11] U Egiptu (15. st. prije Krista) komadići lapis lazulija obješeni o djetetov vrat štitili su ga od svakojakih bolesti.

[12] Hipoteze Leona Wienera u pogledu utjecaja koji na indijansku civilizaciju ima afrička kultura, a koja je opet bila pod snažnim arapskim utjecajem, nemaju nikakve važnosti. Upravo suprotno, informacija što ju je pribavio iznimno je vrijedna i ozbiljna.

i njihovu religijsku vrijednost trebalo bi tumačiti sukladno mezopotamskim i mediteranskim svjedočanstvima vezanima za lapis lazuli, premda imamo posla s degradiranim vjerovanjima, čija je kozmološka jezgra odavno izgubljena. To nije jedini primjer «zaborava» koji nam podastire povijest mentalnog života ljudi. Prvobitni, kozmički smisao jednoga simbola ili jednoga rituala gubi se i biva zamijenjen magijskim značenjem, koje je isprva imalo tek sporednu ulogu.

Meteoriti

Ne možemo sa sigurnošću reći jesu li Babilonci metalima pripisivali nebesko podrijetlo poradi njihovih kozmolških koncepcija i jesu li, naprotiv, do navedenih koncepcija došli zato što su prerano opazili meteorite, kao i stoga što je prvo željezo koje su poznavali bilo ono meteoritsko. Nepotrebno je prisjećati se važnosti meteorita u formiranju primitivnih i narodnih vjerovanja u pogledu Nebesa, vjerovanja koja nas često primoravaju na pretpostavku kaku su neki narodi nebesa držali kamenim svodom. Meteoriti su snažno utjecali na duh primitivnog čovjeka. Znamo za nekoliko slavnih primjera obožavanja kamenja palog s neba: Ka'bah u Meki odnosno meteorit iz Pessinontea u Galaciji koji su se štovali poput slike Kibele koja je završila u Rimu – nedugo nakon Drugoga punskog rata (204. g. pr. Krista) – o upozorenjima čudesa iz Delfa. No, osim tih slavnih primjera, etnografske i folklorne zbirke podastiru iznimno brojna svjedočanstva koja upućuju na štovanje *gromovnog kamenja;* koje, uosta-

lom, najčešće nije ništa drugo doli kamenje pronađeno na mjestima pogođenima gromom. Sve ono što se zbiva «na visinama» određeno je magijskim i svetim silama. A to štovanje stanovita kamenja savršeno se smješta u cjelokupnost sustava čiji zakoni ujedinjuju čitav Kozmos.

Prije zemaljskog željeza, primitivni čovjek poznavao je i upotrebljavao meteoritsko željezo. Eskimi, koji se njime koriste sve do naših dana, obrađivali su ga pomoću kamenih alata. Richard Andree u jednu je svoju knjigu uvrstio gravuru koja prikazuje grenlandski nož izrađen iz meteoritskog željeza, naizgled vrlo uspjele izrade. Prema T. A. Rickardu[13], kad je Cortés pitao Azteke kako su došli do stanovitih noževa rezerviranih za poglavare, pokazali su nebo. Isto možemo reći o mezopotamskim i afro-azijskim civilizacijama. Sumero-Akadijci poznavali su ponajprije meteoritsko željezo; ideogram *an-bar* (sastavljen od piktograma «nebo» i «vatra») označuje «nebeski metal», i to je najstariji sumerski naziv za željezo. Riječ koja ga je naslijedila, *bar-gal*, u značenju «velikog metala», prepoznatljiva je u asirskom *parzillu*, sirijskom *parzli* te u hebrejskom *barzelu*.

U Egiptu, gdje se lokalno željezo počelo eksploatirati tek u suton faraonske civilizacije, za spomenuto se rabi riječ koja upućuje na meteoritsko podrijetlo: *bi-n-pet* (na

[13] Sinteza na koju cilja Rickard mjestimično je dosta površna. Njegova etnografska i arheološka obaviještenost minimalna je. No njegova dva pozamašna sveska na jednom europskom jeziku u navedenom razdoblju čine jedinu općenitu povijest uloge metala u ljudskoj civilizaciji.

koptskom, *benipe*), «nebeski metal». Wainwright je dokazao da se taj pojam odnosio na meteore, a ne na *Farbenanalogie* (analogija boja), kao što se dotad vjerovalo. Kad se započelo s iskopavanjem minerala, razlikovali smo dvije vrste željeza te stvorili nov pojam: «željezo zemlje». No to obogaćivanje metalurškog vokabulara relativno je zakašnjelo. Kao svojevrsnu iznimku možemo smatrati zemaljsko podrijetlo komadića željeza pronađenih u Keopsovoj piramidi (oko 2650. g. pr. Krista) te u Abidosovoj grobnici (oko 2500. g. pr. Krista), podrijetlo u koje, pogotovu od otkrića H. Quiringa[14], više ne bismo trebali sumnjati.

Prema jednomu hetitskom tekstu, kraljevi 14. stoljeća prije Krista domogli su se «crnoga nebeskog željeza». Persson ustanovljuje odnos između grčke riječi koja je označivala željezo, *sidero*, nepoznate etimologije, latinskog *sidusa*, *erisa* i litavskog *svidua*, u značenju «sjajiti». Meteoritsko željezo pronađeno u jednoj grobnici blizu Knossosa na Kreti poznato je još od minojskog perioda (oko 2000 g. pr. Krista). Čini se da su stanoviti odlomci *Ilijade* sačuvali sjećanje na to astralno podrijetlo željeza.

Tajne metalurgije

Meteorsko podrijetlo željeza dakako da je metalima pripisivalo različita magijska svojstva. Bilo da su pali s

[14] H. Quiring dokazuje da je egipatsko zemaljsko željezo pronađeno u pijesku Nila, a pogotovu u zlaćanom pijesku Nubije, koji skriva zrnca magnetita (Fe_3O_4), sadržavajući više od 60% željeza.

neba (meteori) ili da su ostaci Zemljine utrobe, u svakome su slučaju bili obdareni magijskim svojstvima. Stoga, nije svakome bilo dopušteno obrađivati ih. Metalurški rituali, kao što ćemo vidjeti u nastavku, imali su točno određenu magijsku ulogu, i to ne samo u mezopotamskim kulturama. U Kini i u Indiji sveta su područja bila okružena, hranjena i zaštićena magijskim silama, kotlovi su bili ispunjeni mineralima, a «inicirani» upoznati s ritualima. Jedan tekst Sennancheriba*, u prijevodu G. Bosona, nameće pretpostavku da je od najdavnijih vremena postojala jedna osobita kasta koju su sačinjavali vračevi, čarobnjaci i svećenici, a čije je djelovanje bilo posvećeno bavljenju metalurškim operacijama i čuvanju magijske „tajne" koja se prenosila jedino usmenim putem. Isto je bilo i s Egiptom, gdje su metalurške operacije i tehnike bile izravno razdvojene od svećeničke prakse; uostalom, svećenici su bili ti, tako se čini, koji su izrađivali svete statue. Odnosi između «lijevanja» i «čarobnjaštva» u određenim narodnim azijskim kulturama postoje sve do naših dana. Bio metal meteoritskog ili zemaljskog podrijetla, njegova magija jednako je pogibeljna. U prvom slučaju obdaren je svakojakim nebeskim odlikama, kojih se lišen[15]; u drugom slučaju ruda je preuranjeno odvojena od maternice Majke Zemlje. Ta gotovo opste-

* Sennacherib, odnosno Senherib, umro 681. g. pr. Krista, asirski kralj (705.–681. pr. Krista).

[15] Robert Eisler pokazuje da nas metalurški meteoriti navode na ideju metalnih nebesa – u željezu, u bakru, u srebru, u zlatu.

trička* operacija iznimno je pogibeljna poradi magijskih sila koje oslobađa.

Etnografija i folklor pomažu u boljem razumijevanju tih vrlo starih vjerovanja vezanih za metalurgiju. Na sjeverozapadu Amerike kovači su, primjerice, iznimno cijenjeni; tajne njihova zanata prenose se jedino s oca na sina. U Africi, s druge strane, kovači su, koliko poštovani toliko i prezreni; no i u jednom i u drugom slučaju smatra ih se tajnovitim ljudima, gotovo da ih se poistovjećuje s čarobnjacima. Pleme Baris, s Bijelog Nila (središnja Afrika), primjerice, vuče svoje podrijetlo od kovača-nomada, dok u Kongu, gdje ih se smatra da su kraljevskog podrijetla, uživaju velik ugled. Za Fanise kovač istodobno označuje svećenika i iscjelitelja. Ogooue, koje ne znaju raditi sa željezom, obožavaju zamahe čekićem susjednih plemena, što ubrajaju u vlastite vojničke fetiše. Istovjetan običaj susrećemo u jednoga od najstarijih indijskih plemena, u Bhilsa, koji kopljima prinose žrtvu prvim sazrelim plodovima. Jolofii, u Africi, suprotno tome, toliko su daleko odmakli u prijeziru prema kovačima da nijednoj ropkinji nije dopušteno vjenčati se s nekime od njih. U Tibbua se ide dotle da čak bivaju izopćeni iz društva.

Sva ta praznovjerja i svi ti običaji svjedoče o dvojakoj funkciji željeza kojemu Afrikanci, poput ostalih naroda, pripisuju božansko i misteriozno podrijetlo. U željezu je u tolikoj mjeri upostavljena magijska sila da

* Opstetricija – primaljstvo, porodiljstvo (op.prev.)

onaj tko ga izrađuje te poznaje njegove «tajne» postaje, naravno, opasno, ozloglašeno biće, kojega se, sukladno okolnostima, pribojavamo ili ga poštujemo. Kovači jednako tako posvuda čine zasebnu kastu, na koju se gleda kao na tajanstvenu skupinu koju bi trebalo izolirati od ostatka zajednice. U narodnoj svijesti željezo danas još uvijek čuva natprirodne moći, dok je *nož* od primarnog značaja u magiji. Plinije Stariji (*Prirodna povijest,* XXXIV, 44) potvrđuje da je željezo efikasno *contra noxia medicamenta,* te jednako *adversus nocturnas lymphationes.* Slična vjerovanja postoje u Dajaksa, kao i u iranskih i turskih muslimana.

Mnogobrojne reference koje navodi I. Goldziher čine tek četvrtinu materijala što ih je prikupio S. Seligmann. Ta svjedočanstva pobliže opisuju magijsku dvojakost željeza u narodnoj svijesti. Strah koji nam neprestano utjeruju Romi kotlari i kotlokrpe, izolacija kojoj se protive sve ostale ljudske zajednice, velikim dijelom duguju njihovoj dugotrajnoj povezanosti s metalima. R. Andree uostalom naglašava da Romi dijele mnoge zajedničke karakteristike s afričkim kovačima.

Ma koliko je neku magijsku ili božansku odliku posvuda moguće usporediti s metalima meteorskog podrijetla, otkrivanje podzemnih ruda pripisivalo se određenom «nadahnuću» koje čovjeku šalju superiorni duhovi ili «otkrivenje» koje daje Bog (ili bogovi) posredstvom svetaca (ili čarobnjaka). To je «karika nadahnuća» mezopotamskog bareljefa te apokrifne knjige Esdrasa. Sudjelujući u «konstrukcijama», podzemni duhovi, čuvari rudnika i riznica, ili sveci koji štite čovječanstvo

otkrivaju tajne metala. Prvotni motiv božanskog «nadahnuća» očuvao se u svim metalurškim ili rudarskim područjima.

Jedan grčki putnik, Nucius Nikandar, koji je u XVI. st. posjetio Liège, donosi legendu o otkriću ugljena na način na koji je kružila sjeverom Francuske i Belgije: jedan anđeo u liku časnoga starca ukazao se nekome kovaču koji je motkom oblikovao svoj čekić te mu povjeri gdje se nalazi ulaz u ugljenokop. U Finistèreu se nalazila zla vila *(groac k)* koja je ljudima otkrila postojanje srebrnog viska. Sveti Péran, zaštitnik malih ljudi, izumio je lijevanje rude. Duhovi zaštitnici rudnika ljubomorno su nadzirali povjerena im blaga. To je razlog zašto se u zapadnoj Africi i drugdje vjeruje da onaj tko otkrije neki rudnik, umire za vrlo kratko vrijeme. (To vjerovanje treba razdvojiti od univerzalno raširenih praznovjerja vezanih za «novo mjesto»; onaj tko prvi uđe u novu kuću ili tko prvi prijeđe preko novosagrađenog mosta umire nedugo potom). Melanežani nisu započinjali s eksploatacijom rudnika a da nisu prošli mnogobrojne rituale i ceremonije. Do kraja srednjega vijeka u Europi je bilo jednako; otvaranju svakog rudnika prethodila su bogoslužja. Rudnik je, kao što ćemo vidjeti, uvijek bio smatran živom maternicom iz koje su rude nastale, razvijajući se u utrobi. Prema vjerovanjima rudara smatralo se da rudnik štite sve vrste podzemnih duhova, dobroćudnih ili zloćudnih, poput «Gospodara Hömmerlinga», kojega narod naziva «Redovnikom s planine», i «Bijelom damom», koja je među

ostalim fantomima i duhovima prirode nagoviještala odrone rudnika.

Metalurgiju su dakle posvuda smatrali svetim umijećem zato što, pokazali smo, metali nisu bili dijelom «profanih principa» egzistencije – oni su stigli iz izvanzemaljskih područja. Bilo da su poslani s Neba ili razdvojeni od podzemne matrice, uvijek su dolazili «od nekamo». I u ovome slučaju logika drevnih kultura pokazala se suvislom. Sve ono što prirodno ne pripada čovjeku, sve ono što se ne nalazi u njegovoj blizini, sve ono što ne sudjeluje u «adamovskom položaju postojanja» jest misteriozno, svetačko ili demonsko, iz razloga što *mijenja čovjekovu narav*. To je prvotan autentičan smisao svih vjerovanja vezanih za metalurgiju: metali mijenjaju narav čovjeka, modificiraju uvjetovanost postojanja. Razlozi tih promjena su, s jedne strane, ukidanje rajskoga stanja (razdoblje berača voća i sjemenja) koje je bilo zamijenjeno novim stanjem, a s druge strane što *prisutnost* metala u ljudskom društvu u isto unosi mnogobrojne nepoznate magijske sile koje pripadaju različitim kozmičkim razinama i zato što te mračne sile (svetačke ili demonske) ljudskoj duši razotkrivaju nove horizonte, dopuštajući joj da iskusi drukčija iskustva.

Eto zašto su vjerovanja o metalurgiji i «tajne» lijevanja, koje izmijenjene susrećemo u kineskim, indijskim i mezopotamskim tradicijama, jednako prisutne u grčkim tradicijama. Legende o prvotnim metalurškim spoznajama, koje su se ispočetka smatrale svetim tehnikama, dospjele su do Helade preko Male Azije, točnije, preko

Frigije i orijentalnih otoka. Daktili*, Kabiri**, Koribanti***, Kureti****, Telkini bili su svi izvorom metalurških duhova. Kabire su, kao i Daktile, nazivali «gospodarima lijevanja» odnosno «moćnicima vatre», a njihov kult – ritual u kojem su značajnu ulogu igrali metali – naposljetku se proširio na cijeli mediteranski svijet, sve do Egipta. Daktili, koji su na Kretu i na Troadu donijeli prve «tajne metalurgije», bili su Kibelini svećenici. Kibela, koju su poslije smatrali planinskom božicom, isprva je bila božica rudnika i metala i obitavala je u *unutrašnjosti* planina. Važno je što je bila jedna od božica-majki oko koje su se poslije stvarali (nakon što je postala božanstvom planina) «misteriji» o Attisovoj, Kibelinoj smrti i uskrsnuću, što je «inspiriralo» ljude, «otkrivajući» im tajne metalurgije. Kibela je, baš poput drugih velikih božica, poput Ištar, Izide ili Demetre – bila «inspiratoricom» i vodiljom ljudi na putu prema besmrtnosti. Attisova smrt i uskrsnuće, čiji je misterij proslavila Kibela, «nadahnjivao» je

---

* U starogrčkoj mitologiji čarobni demoni u službi Kibele, živjeli su na planini Idi, iznad Troje (op.prev.)

** U starogrčkoj mitologiji prastara pelazgička božanstva; u kasnije doba smatrali su ih Hefestovim sinovima i pomoćnicima (op.prev.)

*** Pratioci i svećenici božice Kibele; Koribanti su tu božicu slavili urnebesnom glazbom i divljim ratničkim plesovima (op.prev.)

**** U starogrčkoj mitologiji sluge i svećenici vrhovnoga boga Zeusa i Reje Kibele; pričalo se da su čuvali malenoga Zeusa dok je još bio u povojima (na Kreti), a njegov djetinji plač prikrivali bi pred ocem Kronom zveketom vlastitog oružja i urnebesnom vikom; otud ih često zamjenjuju s Koribantima (op.prev.)

ljude; ritual koji je Kibela izvodila služio je kao uzor tehnici njihova vlastita uskrsnuća. U jednom neolitičkom skladištu što ga je iskopao u Faistosu, pokraj zemljanih kipića koji su prikazivali božicu-majku te čančice*, profesor Mosso također je pronašao velik komad magnetnog željeza, rude koja očito nije podrijetlom s Krete.

Sir Arthur Evans reproducirao je u monumentalnom djelu iz kojega posuđujemo ove informacije, jedan od tih kipića velike neolitičke božice; rudimentarnost kojom je načinjen nameće shvaćanje da se nalazimo pred iznimno drevnim vjerovanjem.

Jednako je važna činjenica što se sa sličnim vjerovanjem susrećemo u drugoj hemisferi: komadići željeza pronađeni su u starim grobnicama Yucatana, pokraj bisera i školjki, amuleta nositelja «života» i «besmrtnosti». Proučavajući megalite sjevernog Laosa, Madeleine Colani otkrila je prastare bisere i zvončiće od bronce. Naravno, nezgodno je što žene Dajaka** s Bornea još uvijek, u današnje doba, nose ogrlice od bisera. Ako je biser, simbol univerzalne matrice, amblem života i neumornog Stvaranja, bio jamstvo radosnog boravka u pojavnom, željezo, koje je dio Zemlje (pa je stoga i amblem univerzalne matrice) ili je palo s Neba, jednako je održavalo

---

* Čančice, *lat.* petunculus, jakovska kapica. Dvoljuskavi jestivi mekušac, živi na pješčanim udubinama obala zapadne Europe. Zovu je još i morska koštica, promjera je oko šest centimetara, vrsta *Glycymeris* (op. prev.).

** Domoroci s otoka Bornea (nekoć «lovci na ljudske glave») (op.prev.)

vezu između duše umrlog i sideričkih svetih područja. Ta su područja sveta upravo zahvaljujući njihovoj *stvarnosti*, njihovoj *trajnosti*, tako da, budući da su vječna, sve dok sudjeluju u univerzalnoj zadaći, ne mogu nestati poput zemaljskih bića.

Svjedočanstva koja se spominju u ovome poglavlju objašnjavaju prema tome kozmološke koncepcije podudarne s onima s kojima smo se susreli oslanjajući se na homologiju Nebo-Zemlja u Mezopotamiji i drugdje. Dakle, kakav god bio naš način zaobilaženja mentalnog obzora «primitivnih» odnosno drevnih kultura, u njemu otkrivamo isti onaj *Weltanschauung* i jednaku svijest sudjelovanja – u metodi bilo kakva iskustva, pa bila ona i beznačajna – za veliki kozmički Život. Čovjek je u neprestanu doticaju s kozmičkim ritmovima i razinama. Daleko od steriliziranosti vlastite duše, to mu sudjelovanje nudi potpunu viziju Kozmosa, dopuštajući mu u isto doba činiti smione pokušaje «sjedinjenja» Kozmosa podijeljenog Stvaranjem[16]...

[16] Navedenim «sjedinjenjem» bavili smo se u prvom poglavlju ove knjige te u djelu *La Légende de Maître Manole*. Temu namjeravamo izložiti u djelu koje ćemo posvetiti Simbolu.

III.

ŽIVI KOZMOS

Stvaranje i rođenje

Mezopotamcima je, što je slučaj i u ostalim drevnim kulturama, život bio dio univerzalne stvarnosti. Što ne znači da je sve bilo «animirano». Mi nemamo nikakve veze s animističkim vjerovanjem koje je svim stvarima pripisivalo određenu mračnu magijsku silu. U Mezopotamiji je sustav bio složeniji i istančan, rezultat dugog odnosa s Kozmosom. «Život» neživih predmeta nije bio reduciran na tajanstvenu snagu, na njihovu sposobnost da postanu stjecištima odnosno izvorima magijske energije. Kozmički život bio je organiziran upravo poput života ljudi: poznavao je *rođenje*, *seksualnost* i u određenim slučajevima, *smrt*.

Rađanje neživih objekata nije se svodilo na njihovo *stvaranje*. Metali ili kamenje, kao što ćemo vidjeti, nastavljali su se poslije, dugo vremena nakon toga, *rađati*. Oni su, dakle, «živjeli» u isto doba kad i čovjek, dijeleći s njim istu sudbinu. Kad tvrdimo da drevne civilizacije

nisu poznavale povijest, to je zapravo tek jedan način na koji mi gledamo stvari. One su poznavale drugu vrstu «povijesti» u središtu koje se nije u tolikoj mjeri nalazio čovjek kao takav, već Život. Ne samo da su bile kadre učiniti život Kozmosa solidarnim s ljudskom dramom, već su jednako mogle *osuvremeniti* ljudsku dramu maksimumom razina kozmičke stvarnosti.

Ljudsko stvaranje jedna je od najvažnijih epizoda mezopotamske mitologije. Ovje ćemo se ograničiti, ne ulazeći u detalje, povodeći se za najstarijim tradicijama, na podsjećanje da je Marduk (oduvijek vezan s velikom božicom Nintud, Aruru ili Mami) stvorio ljude putem *samožrtvovanja.* U većini primitivnih legendi čovjek je nastao iz gline odnosno iz praha[17]. No, u Mezopotamaca, predaja je ostala cjelovita: Marduku* ne samo da je nedostajalo zemlje već i vlastite krvi da bi stvorio čovjeka:

Zgrušat ću krv, od nje načinit ću kosti.
Sastavit ću uspravna čovjeka, zaista to će i postati...
Sazdat ću čovjeka, stanovnika zemlje...

King, koji je taj tekst preveo i uredio, prigovara mu na kaldejskoj tradiciji o Stvaranju, onako kako ju je na gr-

---

[17] Spomenuta perzijska tradicija potvrđuje da je čovjek stvoren iz božjeg znoja. Semitske legende naglašavaju da je stvoren iz gline. Na određenim oceanskim otocima vjeruje se da je nastao iz (blatnog) praha pomiješanog s krvlju Stvoritelja.

* Glavno božanstvo starih Babilonaca, stvoritelj svijeta i gospodar života (op.prev.)

čkom zabilježio Beros* (3. st. pr. Krista) u svojoj iznimnoj babilonskoj kozmologiji. «Vidjevši dakle da je zemlja pusta, no plodna, Bel naredi jednome od bogova da mu odsiječe glavu i da sa zemljom pomiješa krv koja će iz nje poteći, ne bi li na taj način ljude i životinje osposobio za «disanje». Istu temu pronalazimo u Egiptu. Općenit smisao tih mitova nije teško razumjeti: Stvaranje je uvijek bilo Žrtva. Život ne može biti «posuđen», osim žrtvovanjem sama sebe. Ta je koncepcija toliko ukorijenjena u ljudskoj duši da je čak pronalazimo u «motivima» koji su vrlo široko očuvali kozmološku shemu (rituale gradnje, *legendu o gospodaru Manoleu*, itd.).

Tu prvotnu gestu boga, koji je stvorio čovjeka s vlastitom krvlju, na ovaj ili onaj način čovjek oponaša i ponavlja u svemu onome što je «postigao» odnosno «podigao», uključujući u to i zamjenu slike ili rituala samožrtvovanjem. No, iako je čovjek postao od božanske krvi, ostale stvari na Zemlji jednako tako izravno sudjeluju (možda i na manje važan način) u tijelu odnosno u životu jednoga boga. Na primjer, prema egipatskoj tradiciji, Nil ima za izvor bilo krv, bilo sjeme Ozirisovo[18]. Svete mezopotamske rijeke svoj su izvor imale u maternici jedne velike božice. «Ždrijelo» je, u određenim semitskim

---

* Beros, grč. Berossoz, astronom i povjesničar, živio u 4. i 3. st. pr. Krista. Osim astronomskih djela, napisao na grčkom jeziku *Babilonsku povijest*, za koju se koristio izvorima pisanim klinastim pismom; sačuvani su samo fragmenti u grčkih autora (op.prev.)

[18] Prema određenim egipatskim tradicijama, Sudanci su nastali od boga Ra, slijedom čina autoerotizma.

jezicima, jednako označivalo i «vaginu božice[19]». Posvuda ista ideja: čovjek, voda, organski život imaju svoje podrijetlo u krvi odnosno u sjemenu nekoga boga.

No, dugo nakon Stvaranja, kao što smo prethodno naznačili, na Zemlji se nastavljaju *rađati* neanimirane, neoživljene stvarnosti. One se rađaju, množe, a ponekad i umiru; upravo poput ljudi. Osim toga, jedan čovjek sasvim samostalno i u potpunosti sudjeluje u besmrtnosti: Utnapištim, kojega su bogovi smjestili na otok, «na ušće dviju rijeka». Nežive stvarnosti: kamenje, metali, drago kamenje – koliko su god rođenjem postale slične čovjeku (ponekad identične s «opstetričkog» stajališta) te koliko god rasle poput ostalih bića, puno su dugovječnije od čovjeka. Prema tome intenzivnije sudjeluju u nebeskim sferama koje su iz njih proistekle na Zemlji, noseći sa sobom više *stvarnosti*, više magijske snage. Njihova prisutnost u blizini ljudskog tijela upravo zato i jest poželjna. Iz razloga što su «živi», iz razloga što sudjeluju u gotovo «opstetričkom» rođenju, što vrlo kasno umiru, dovode čovjeka u povoljan astralni odnos te mu, osnažujući njegovu «stvarnost», osiguravaju dug i plodonosan život. Na tome vjerovanju počivaju magija i mistika dragog i poludragog kamenja. Ako biser simbolizira univerzalnu matricu, podarivši plodnost ženi koja ga nosi, u Kini žad

[19] Izvor rijeke može se jednako smatrati i vulvom zemlje. *Ká* i *pú*, što na babilonskom znači «ušće», *pú* = vulva. *Nagbu*, na babilonskom «izvor», odgovara hebrejskom *neqebá*, «ženka». Riječ koja označuje «jamu» na hebrejskom, jednako se rabi u smislu «dame, supruge».

simbolizira vječni solarni, nepokretan princip, a onaj tko ga nosi usvaja te magijske odlike koje će na nakon smrti, spriječiti raspadanje njegova tijela.

Spolnost biljaka

Spolnost, kao i Život, posjeduje univerzalna obilježja stvarnosti. Sve što živi razmnožava se u skladu sa svojom sudbinom, odnosno manje ili više brzo, i nikad nije odvojeno od velike drame života i rasta.

Prirodno je dakle da su Mezopotamci otkrili stvarnu, znanstveno utvrđenu spolnost određenih biljaka, poput stabala smokve i palme. U domovini dvaju rijeka umjetna oplodnja prakticirana je od najranijih vremena. U Hamurabijevu* zakoniku postoje barem dva zakona koji je ozakonjuju. Spoznaje unutar toga područja poslije su prenesene na Arape i Židove. Tu objektivnu, znanstveno utvrđenu spolnost ne treba miješati s onom – nazovimo je, magijskom – koju su mezopotamski narodi posuđivali svim ostalim biljkama, prema drukčijim kriterijima od kriterija ispravnog primjećivanja i prakse arborikulture**. Mezopotamci (kao, uostalom, i mnogi drugi orijentalni i mediteranski narodi) primjenjivali su pojmove «muško» i «žensko» na sve biljke koje su ih oblikom ili

---

* Hamurabi, babilonski kralj, vladao od 1729. do 1686. g. pr. Krista. Hamurabijev zakonik opsežna je kodifikacija babilonskog prava. (op.prev.)

** Uzgoj stablastog bilja u parkovima, nasadima, vrtovima, drvoredima i sl. (op. prev.)

bojom podsjećale na genitalne organe ili koje su oni povezivali s čarobnjaštvom u točno određen slijed seksualnih korespondencija.

Primjerice, čempres je bio «muškarac» poput velebilja (*namtara*), dok je tekući jantar (*nikibtu*), bio muškarcem ili ženkom sukladno obliku i ulozi u magijskoj operaciji.

To dokazuje da ako su Asirci, poput ostalih naroda antike, s vremena na vrijeme pokazivali promatrački duh koji je utjecao na njihove znanstvene aplikacije (umjetnu oplodnju), no njihove «teorije» o organskom svijetu nisu proistekle iz tog promatranja, već iz potpune intuicije stvarnosti. Spolnost biljaka nisu poznavali zato što su je htjeli potvrditi u smokve odnosno palme, već zato što je spolnost posjedovala univerzalani karakter stvarnoga. Iz toga slijedi da se klasifikacija biljaka na muške odnosno ženske, u skladu s određenim zakonima magijskog mišljenja, primjenjivala na njihove oblike, boju, skrivene uloge.

Sepolnost biljaka jednako potvrđuju indijski liječnici (Caraka, *Kalpasthāna,* pogl. V, 3) dok sanskrtska terminologija jasno upućuje na intuiciju koja vodi k poistovjećenju biljaka s ljudskim reproduktivnim organima.

Znanstvene empirijske spoznaje drevnih naroda nisu služile izgradnji njihova sustava razumijevanja Svijeta. Stvarnost istoga ne može se pojmiti doli u potpunosti, u totalnosti, ne fragmentarno, počevši od pojedinosti do empirijskih praksi.

Spolnost metala i kamenja

Babilonci su, poput mnogih naroda poslije njih, primjenjivali pojam spolnosti na zajednicu mineralnog carstva. Razlikovali su, kao što ćemo vidjeti, muško kamenje od ženskoga prema obliku, boji ili intenzitetu sjaja. Jedan asirski tekst koji prevodi Boson govori o «kamenu *musi* muškog (oblika) i brončanom kamenu ženskog (oblika)». U jednoj bilješci Boson pojašnjava da je «muško kamenje» ono čija je boja življa od «ženskog kamenja» koje je puno tamnije. Sirijski alkemijski tekstovi govore o «ženskom magneziju». Riječ *arsen*, što se toga tiče, znači «muško». Draguljari danas još uvijek razlikuju «spol» dijamanata prema njihovu sjaju. Soli i minerali su se u Babilonu smatrali muškima ili ženskima sukladno njihovoj boji. Ta distinkcija već je bila prisutna u najstarijim zapisima, onima koje nazivamo ritualnom literaturom, a koja se očuvala na medicinskim pločama. Daleko od nestajanja u svijesti orijentalnih i mediteranskih naroda, nije se prestala razvijati i jačati do srednjega vijeka, kada dijamantari govore o dvjema vrstama *lapisa judaicusa*: muškoj, s nekoliko nizova jednako razmaknutih iglica, i glatkoj, ženskoj vrsti (uostalom, radilo se o fosilu što smo ga pronašli u Siriji i Palestini).

U europskoj alkemiji, Veliko djelo zasnivalo se na «tajni» spajanja Muškog i Ženskog. Kao što ćemo vidjeti poslije, ta kombinacija nije imala kemijsko, već mistično značenje.

Ta vjerovanja nisu obična «praznovjerja» lišena teorijske vrijednosti. Sustavno ih ne bismo mogli svesti

na metaforu, kao što bi na primjer bio slučaj u pogledu arapskog pjesnika Ibn Errûmîja: «Koje je oružje najbolje? Isključivo muški mač skovan po ženski.» No ta metafora možda nije pjesnički izričaj općenitog vjerovanja jer Arapi željezo zovu tvrdim «čovjekom» *(dzakar)*, a savitljivo željezo «ženskim» *(ânît)*.

Mnogobrojne koncepcije izražavaju kozmološki i metafizički sustav koji svoje temelje i svoje opravdanje prožimlje čudesnom intuicijom za konkretno. Poput ostalih naroda, Mezopotamci se nisu bavili korespondencijama objektivnih stvarnosti zbog kakvih apstraktnih klasifikacija koje su rezultat minucioznih analitičkih istraživanja, već poradi njihovih «pojavnosti», odnosno njihove konkretne izražajnosti. To ne znači da nisu bili kadri poduzeti napore neophodne pri otklanjanju apstrakcija. Ono što znamo o kaldeo-asirskoj kozmologiji i alkemiji nesporno nam dokazuje čisto spekulativne kvalitete. No ideja da su Babilonci provodili «zakon», razlikuje se od one na koju su mislili prvi grčki mislioci i matematičari. «Zakon» je bila tek formulacija intuicije jedne *kozmičke cjeline.* Jednom kad Život i Spolnost postanu univerzalnom značajkom stvarnog (te izvedenicom homologije makrokozmosa-mikrokozmosa), «zakon» će se primjenjivati na svakidašnjemu iskustvu. *Znajući* da je kamenje zajedno s rudama bilo (*trebalo biti*) spolno određeno, klasificirali su ga prema njegovu «izgledu»: obliku, boji, itd. Važnost koju su Babilonci, poput ostalih starih naroda, pridavali «pojavnosti» ne bi nas trebala zavarati. Tu nema govora o «iluzijama», već o jednom vrlo snažnom smislu za konkretno. Stvari *su* onakve kakvima se

čine. Mentalan život podjednako intenzivno usmjeren na «živu zajednicu» iskazivao je potrebu za preoblikovanjem odnosno analizama onoliko koliko mu je bilo potrebno pri razumijevanju analogija između, na prvi pogled, nespojivih stvari. Mezopotamska kozmologija i metafizika kreacija su čudesnog smisla za konkretno.

Ništa nije «stvarno» niti «živo» ako nije spolno određeno. To je razlog zašto su, osim kamenja i ruda, predmeti što ih je čovjek načinio ili sastavio jednako takvi. Ako u vjerovanjima svih naroda kuća može biti «stvarna», ako može trajati, suočiti se s vremenom ukoliko je, zahvaljujući žrtvi koja će joj darovati «život» i «dušu», *oživila*, tada bi isto tako neki predmet što ga je stvorio čovjek, a kojega namjerava integrirati u svoju kozmičku sudbinu, po određenju njegova spola bio ili tek postao *živim*. U Indiji, primjerice, gdje je žrtvenik *(vedi)* bio ženski, a ritualna vatra *(agni)* muška, njihovo je jedinstvo uređalo potomstvom. Oltar nije bio jedini koji je imao to mističko značenje. «Središte Zemlje», «pupak» *(nâbhi)* smatrao se maternicom božice-majke. Prisjetimo se da su Indijci, poput Mezopotamaca i mnogih drugih orijentalnih naroda, «pupak Zemlje»smatrali istinskim središtem Kozmosa. Simbolička višeznačnost *nâbhija* očita je. Upravo poput Kaabe, koja je bila sveta koliko i 1. meteorit; 2. središte Zemlje; 3. «logis» muškoga boga. Istovjetne ideje pronalazimo u Grka (Herodot, V, 92) i u Germana. Peć za taljenje emajla (*Schmelzofen*), poput majčine utrobe (*Mutterschoss*), smatrala se maternicom. Neke od tih drevnih intuicija očuvale su se sve

do naših dana u govornom jeziku (*Mutterkuchen* – posteljica, itd.).

Ova koliko i druga, slična vjerovanja vode k shvaćanju «opstetričkoga kamenja» koje posjeduje odliku poticanja plodnosti i olakšavanja porođaja. Babilonci su poznavali nekoliko vrsta. Grci, Arapi i neki drevni narodi – makar iz različitih razloga – rabili su ih na jednak način. Tome smo pitanju posvetili čitavo jedno poglavlje naše *Legende o velebilju* i stoga se ovom prilikom na njega nećemo osvrtati.

Riječ je o kamenju koje, zahvaljujući vlastitoj ženskoj strukturi, donosi kišu. Riječ je i o ostalom kamenju koje svojim prirodnim ili izrezbarenim oblikom tako čudesno utjelovljuje «ideju» ženstvenosti da postaje idolima, sudjelujući u magiji Velike božice, simbolu univerzalne plodnosti, *preobrazujući* se naposljetku u nju. Vlastitim oblikom tako savršeno odgovara «ideji» Velike božice da je (magijom «korespondencije») ju magijski privlači i naposljetku se inkarnira u kamenu. Ako je meteorit poput onog iz Meke dio putanje iz koje je iščeznuo, stvorivši vlastitom prisutnošću povoljno, «odgovarajuće», okruženje, jednostavno je razumjeti zašto je ostalo kamenje, koje *realizira* seksualni muški ili ženski simbol, jednako tako predmetom posebnoga kulta. U samome sebi kamenje kondenzira magijsku odnosno božansku silu.

«Vjenčanja» i senzibilnost metala

Vjenčanja metala, koja srednjovjekovni alkemičari i rozenkrojceri spominju u mističkom smislu, označuju ideju koja svoje korijene duguje prvim ljudskim intuicijama. Idoli obožavani u Maloj Aziji, koji su se smatrali inkarnacijama Velike božice, zapravo su bili slike božanske maternice (vulve), nazivani «kamenje-majke» ili, kako preciziraju mitraistički zapisi, *petra genitrix*. Pausanije (II, 21, 1) spominje Demetrino svetište u Argolidi zvano delta. Fick, a nakon njega Eisler, deltu pravilno prevodi «vulvom». *Daleth* = delta = vrata = žena. Tu ne treba navoditi sva vjerovanja suprotna koncepciji «žene odnosno vrata», koja Trumbull istražuje u svojoj koliko zanimljivoj toliko i rijetkoj knjizi. Trokut delte u Grka je općenito simbolizirao ženu dok je za pitagorejce, ne samo poradi vlastite geometrije savršenstva, već jednako zato što je tvorio idealan arhetip izvora univerzalne plodnosti, bio oličenje *arkhè genèsas*. Identična shvaćanja pronalazimo u indijskoj tantričkoj predaji; premda ih ubrajamo u relativno novije tekstove, oni za sobom nose tisuće godina «tajan», latentan život.

Simbol «vjenčanja» naposljetku je bio prisutan svagdje ondje gdje se sveti kamen smatrao «kućom», «boravištem» (maternicom) muškoga boga (*phallosa*). Ka'bah, božica inkarnirana u svetom kamenu Meke, nazivala se «zrelom djevicom», u pisanom obliku zastupljena je slikom «utočišta», u astrološkom kao *mansio, statio* boga mjeseca. Kaabin kamen, *tetragonos lithos*, jednako je bio i

«kuća» *pyramisa* ili obeliska *(konischer Phallosstein* – konički falusoidni kamen*)*.

U našemu slučaju, «seksualnost» neživih tijela ne treba razmatrati s vulgarnog stajališta, onoga psihoanalize. Tu je riječ o odvažnoj koncepciji živog Kozmosa koji tvori skladnu *cjelinu.* Izravno sjedinjeni pojmovi «rođenja» i «ponovnog rođenja», religijski simbolizam svih vremena nužno bi se trebali služiti psihološkim i erotskim izrazima. Uostalom, ovdje nije riječ o religijskoj ideji «renesanse», već jednostavno o kozmološkoj koncepciji Života podijeljenog na dva spola, koncepciji koja omogućuje posvemašnju viziju Kozmosa koji, kao što smo vidjeli, ne okružuju samo živa bića već i «neživi» predmeti, odnosno djela stvorena čovjekovom rukom. Ne zaboravimo da u jednom *Weltanschauungu* zasnovanom na savršenoj homologiji Nebo-Zemlja i na Magiji, sve stvari sudjeluju u arhetipovima, sve one same po sebi ili kroz vlastito sudjelovanje posjeduju ili stječu određene magijske odlike. Dovoljno je da je neki neživi predmet određenog oblika ili boje pa da stekne svakojaka svojstva i magijske odlike.

Ideja prema kojoj svime na svijetu – ljubavlju, seksualnošću, upravlja isti životvni zakon – nije nestala istodobno kad su nestale mezopotamske civilizacije. Tu je riječ o mentalnim strukturama koje se mijenjaju vrlo polagano, a posebno u euroazijskom i mediteranskom svijetu. Židovski mistički egzeget Ben Asher († 1340.) također je pisao: «Ne postoji samo u palme mužjak i ženka; dioba po spolu postoji i u svih ostalih vrsta biljaka i minerala.» Spolnost biljaka jednako spominje S. Donnolo u 10. sto-

ljeću. Avicena potvrđuje da romantična ljubav (*alishaq*) nije osjećaj samo svojstven čovjeku; «ona prodire u sve što postoji – nebo, elemente, biljke, minerale i životinje; smisao toga misterija ne može se niti primijetiti niti razumjeti, a objašnjenja ga čine još mračnijim».

Alkemijska ideja «kombinacije» bila je, zapravo, novo tumačenje kozmičke uloge «vjenčanja». Ono što se poslije smatralo «objektivnim» procesom kombinacije, neutralizacije, degradacije, u kozmološkoj koncepciji Babilonaca bila je samo nova manifestacija ritma univerzalnog života.

Na taj način potpomažemo degradaciji izvornog značenja – «organskog» i kozmičkog – od prirodnoga fenomena do njegove transformacije u «mehanički proces». Nakon mentalne revolucije postignute u renesansi, fizičko-kemijski postupci i kozmički događaji osamostaljuju se u odnosu prema zakonima univerzalnog *života*, ali povezujući se u sustav mehaničkih, «mrtvih» zakona. «Vjenčanja» prerastaju u *kombinaciju; ljubav* postaje *izgaranje; smrt* postaje *neuturalizacija, sagorijevanje*, itd. Potvrđujući da je navedene opaske o alkemjskoj i kemijskoj terminologiji, objašnjene degradacijom izvornog značenja, moguće razjasniti novim pristupom fenomenu renesanse i modernog doba u Europi, nadamo se da nismo pogriješili. Renesansa je definitivno uspjela uspostaviti mineralnu, mehaničku koncepciju Kozmosa. Kao što znamo, vjerodostojnost te koncepcije počiva na *zakonima* nežive prirode, što je 19. stoljeće nastojalo objasniti biološkim i psihološkim fenomenima.

Vjerujemo da ćemo u djelu koje tek treba uslijediti, pokazati da su etape mentalnog života čovječanstva u izravnom odnosu s nekolicinom važnih otkrića: metalurgijom, poljoprivredom, mjerenjem vremena, itd. Pri svakome od tih otkrića čovjek je dolazio u doticaj, rekli bismo, s drukčijim poretkom stvarnosti integrirajući ga u novi Kozmos. Otkrivanje poljoprivrede, primjerice, povezalo je čovjeka sa živim Kozmosom, poistovjećujući kroz vlastite zakone Zemlju sa ženom, kišom, plodnošću, rođenjem i smrću. Nije riječ samo o homologijama i simboličkim jednadžbama tih stvarnosti na različitim razinama, već o *iskustvima* omogućenima otkrićem poljodjelskog fenomena, i o dugotrajnom doživljaju određenom ritmom vegetativnog života. Naglasimo pogotovo činjenicu da ta iskustva u potpunosti mijenjaju mentalnu strukturu čovječanstva: poljoprivrednik poznaje stvarnosti koje su nedostupne nomadu, on otkriva zakone i razumije simbole u koje je njegov duh prije no što je proživio vegetativno iskustvo, bio potpuno neupućen.

Do slične promjene mentalne strukture došlo je otkrićem metalurgije. Primjenom metala koji su se, kao što ćemo vidjeti, smatrali živim organizmima, otkriven je jedan drukčiji Kozmos. Sličnost metala s metalurškim ritualima potakla je istraživanja, održavajući duhovne procese koji su *izmijenili* čovjeka u konkretnom smislu riječi. To bi značilo da je čovjek iznova osjećao i drukčije promatrao svijet, da je otkrivao istine koje su mu dotad bile nedostupne. Svaka fundamentalna etapa povijesti čovječanstva omogućila je čovjekov «prodor» u ostale

kozmičke razine. Svaka nova promjena ljudske strukture također je, u određenom smislu, značila novo sazrijevanje svijesti. Otkrivajući analogije između sasvim različitih razina stvarnosti, čovjek je zadirao u nova područja iskustva. Međutim, te etape u mentalnoj povijesti čovječanstva ne znače uvijek i korak naprijed, ne znače «evoluciju». Takva otkrića vodila su prema sterilnoj koncepciji Kozmosa i života, pažnju čovjeka usmjeravala su na zakone nežive materije, simbolizam tradicionalnih kultura učinila nerazumljivim, a metafizičke principe protumačila sasvim pogrešno. Jedna takva sterilna koncepcija Kozmosa – sa svim mehaničkim i pozitivističkim izvedenicama – u europskoj svijesti uspostavljena je s renesansom. U trenutku kad je apsolutni primat u zapadanjačkoj svijesti usklađen sa zakonima nežive materije, mnogobrojna *iskustva* postaju nedostupna, a čitav jedan sustav simbola odbojnim.

Smrt» i «uskrsnuće» metala

Budući da mogu «voljeti» i slaviti svoja «vjenčanja», metali su, prema svim spoznajama, obdareni određenom senzibilnošću. Zapravo, helenistički i arapski alkemijski tekstovi govore o «torturi» metala. Riječ je opisivala «kemijske operacije» pa čak i: *torturu*. Metali su podređeni velikom mističkom zakonu – koji je razradio aleksandrijski i kršćanski zakon – prema kojemu *život vječni nije moguće ostvariti bez patnje i smrti*. Tu ideju pronalazimo u iznimno poznatom alkemijskom tekstu, *Turba Philosophorum: Eo quod cruciata rex, cum in corpore submer-*

gitur, vertit ipsum in naturam inalterabilem. Julius Ruska govori da riječ «tortura» u grčkih alkemičara ima sasvim alegorijsko značenje. «Kemijski proces» počeo se spominjati tek u arapskoj alkemiji, u prilično misterioznom značenju.

Testament de Dja'far al-Sàdiq navodi da su ljudska trupla izlagana vatri i svim „umijećima torture" kako bi ih se približilo uskrsnuću, jer bez patnje i bez smrti ne bi mogli postati dijelom vječnog života.

Usred srednjega vijeka zatekli smo se pred idejama koje sežu do najstarijih mezopotamskih institucija. S druge strane, lako je odgonetnuti drukčiju formu «mistike stvaranja», kojom smo se bavili na početku ovoga poglavlja. Arapski alkemičar govori da se bez patnje i bez smrti ne bismo mogli nadati vječnom životu, dok drevne predaje o Postanku potvrđuju da je čovjek zajedno za svime živime, svojom smrću, vlastitim patnjama stvoren po krvi božjoj. Jednako tako, tvorevine što ih je utemeljio čovjek ne mogu *trajati* (u smislu materije ne mogu posjedovati «život vječni») ako se netko, čovjek ili životinja, ne žrtvuje u svojim zajednicama. Naravno da u gore citiranim arapskim tekstovima postoji svojevrsna «mistička alkemija» koju su stvorili i održavali mnogobrojni duhovni izvori (kršćanska gnoza, perzijski sufizam, itd.) čija značenja nadilaze najranija mezopotamska svjedočanstva. Tu se radi o *otkupiteljskoj* patnji, o smrti na čije smo iskušenje dužni dobrovoljno pristati kako bismo postali dijelom vječnog života; ta značenja otkrivena su i produbljivana nevezano o sličnosti

s kršćanstvom. No tomu prethodi poduža istočnjačka rasprava.

Medicina i magija

U Kozmosu oblikovanom jednom jedinom kozmičkom silom, nastanjenom identičnim oblicima koji se manifestiraju na svim razinama postojanja, bolesti ne mogu imati nijednoga drugog uzroka osim magijskog. Neki vanjski pokretač (demon, napasnik) ušao je u organizam; ili je čovjek došao u dodir s područjem zlokobnog i začaranog (dotaknuvši nečist predmet ogriješio se o zakone rituala, progutao je hranu drukčije strukture od strukture vlastita tijela); odnosno, to je jednostavno rečeno njegov «usud» (astralni, no svejedno organski) koji ga je nagnao na patnju, koji ga vodi prema «paklu» (boli, odsutnosti harmonije – sklada, besvijesti). Kakv god bio razlog «povijesti» bolesti, «glavni» razlog magijskog je podrijetla: upletanjem sila koje *ne korespondiraju*, harmonija je uništena. Te sile, bile one personificirane ili ne, mogu se ukloniti čisto magijskim sredstvima ili uz pomoć mineralnih odnosno biljnih supstancija koje odlikuju dobroćudne odnosno *korespondentne* osobine.

Činjenica je da je babilonska medicina dugo vremena bila jednostavna čarobnjačka tehnika koja je zle, neodgovarajuće sile nastojala odagnati služeći se najjednostavnijim sredstvima: vračanjem, talismanima, čaranjem. Određeno kamenje bilo je natopljeno magijskim spasonosnim silama, nosilo ga se na koži, dakle u izravnom dodiru s tijelom, kako bi ga se punilo vitalnom

energijom, skladom. «Raskošni dragulji, kamenje bogatstva i radosti koje je postalo blistavo radi božjeg tijela... to kamenje, smješteno poput ukrasa na bedru boga, Azgaga, velikog svećenika Enlila, koji im je udahnuo sjaj, a duh zla ostao je podalje od obitavališta...» U Kini se također vjerovalo u djelovanje određenoga kamenja (pogotovu žada) koje je posjedovalo životne svete sile, a da ne spominjemo tradicionalne kulture koje su dragom i poludragom kamenju pripisivale talismanske i terapeutske odlike.

To na što smo u prethodnim odlomcima uputili u pogledu magijskih odlika i kozmičkih vrijednosti određenoga kamenja, dodatno olakšava razumijevanje tih vjerovanja. Noseći na vlastitoj koži kamenje obdareno vitalnim odlikama, čovjek *zadire* u ono kozmičko područje kojemu kamenje pripada, a naposljetku i u dosta dobro organiziranu *stvarnost*, zaštićen od sukoba i drame života. Čovjek magijski biva projiciran na razinu koju demoni nisu dosegli, odnosno na koju nisu stupile «neodgovarajuće» odnosno «različite» sile.

Između *bolesti* i *grijeha* (grijeh protiv «svetog», *harmonije*, zakona), ustanovili smo vezu toliko organsku koja je u brojnim drevnim kulturama, na temelju bolesti otkrivala postojanje grijeha. Jednako je bilo i u Yucatanu, Babilonu, Palestini. Iznenada se razboljeti često je znalo voditi prema ispovijedi vlastitih grijeha. Odnosi između magije i medicine toliko su poznati da ćemo sami sebi dopustiti da ne inzistiramo na tome predmetu. Pokušavajući zlo otkloniti magijskim sredstvima, babilonski liječnici prakticirali su „otčaravanje", odnosno skidanje

čarolije magijskim putem. U određene zloguke dane, u dane kad vladar osobno nije bio u stanju održati svoj kraljevski autoritet, oni nisu bili u stanju skrbiti se o bolesnima. To još jednom dokazuje da su svi ljudski postupci bili pod znakom magije i da je bolest bila važan događaj, rušenje kozmičkog sklada, s čime se ne bismo mogli boriti za trajanja anarhičkog perioda (u zloguke dane), otvorenog za mnoge mogućnosti. Uostalom, zaštitnici liječnika bili su određeni bogovi (Enki-Ea, Nimurta, Tammuz). Nimurta je u isto doba bio bog granica; on je, dakle, poštivao granice, a bio je i božanstvo inteligencije i pravde. Poput nasilja, bolest je značila odstupanje od normi, rušenje sklada, saveza, to je bio čin anarhije. Bolesti su bile personifikacija nereda, duha zla, demona. Protiv njih su se borili vračanjem (magijskom uspostavom sklada), služeći se određenim lijekovima, mineralima ili biljkama, čija je uloga bila jednako tako magijska, s obzirom na to da su ti lijekovi poradi svojih latentnih svojstava (oblik, boja, okus, itd.) te zahvaljujući vlastitom sudjelovanju u intervencijama u organskom neredu oboljelog tijela, širili svoje djelovanje, sudjelujući u nevidljivim stvarnostima. Određeni kamen dobroćudne boje – koji se odlikuje moćima i vitalnošću Neba u kojoj je i sâm sudjelovao – sadržavao je dovoljno magijske energije za ponovnu uspostavu sklada u tijelu pacijenta. Jednako možemo reći o različitim ljekovitim biljkama. One posjeduju ljekovita svojstva iz razloga što s njima „korespondira" jedna druga stvarnost koja ih favorizira odozgo, s Neba.

To je razlog zašto se vjerovalo da demoni zaposjedaju tijelo bolestima. Mezopotamski tekstovi zazivali su dobre duhove da uđu u tijelo kako bi unutra zauzeli mjesto zlih, anarhijskih, «dramatičnih» duhova.

Baveći se biljkama i mineralima, babilonska medicina nije odvajala magijski Kozmos od njegova mentalnog obzora. Vidjeli smo da i biljke i minerali pripadaju jednoj te istoj cjelini; bili su živi, «spolno određeni» i posredovali tajne zakone interakcije, analogije i korespondencije na temelju čega su primali, čuvali i reflektirali univerzalnu magijsku silu. Služeći se biljkama, Babilonci su ostali u dodiru s drevnom simbolikom i magijom: akvatička i biljna kozmologija, koja potječe iz daleke prošlosti čovječanstva. (Voda je oduvijek bila sredstvo borbe protiv crne magije, protiv vraćanja. Prema indoperzijskim i mezopotamskim predajama, «Biljka života» nalazila se na dnu Oceana.) Služeći se mineralima, bili su bliski s jednim drugim magijskim izvorom: koncepcijom «metalnih» Nebesa te koncepcijom zemaljske Majke metala, koncepcijama na kojima ćemo se zadržati na stranicama koje slijede.

Ta magijska vjerovanja nisu samo oblikovala mezopotamsku civilizaciju; ona su zavladala vrlo velikim područjima u čitavom mediteranskom bazenu te u zapadnoj Aziji.

IV.

ALKEMIJA DREVNOG BABILONA

Povijest proturječja

Godina 1925. ostat će važna u povijesti orijentalne alkemije. Te se godine prvi put ozbiljno i gorljivo raspravljalo o problemu asirskih alkemijskih zapisa što su ih u bliskoj prošlosti dešifrirali i preveli R. Campbell Thompson, Bruno Meissner i Robert Eisler. Interpretacija koju predlaže ovaj potonji uvodi intervencije u stajalištima koja ćemo u nastavku preispitati – stajalištima asiriologa H. Zimmerna, povjesničara kemije Ernesta Darmstädtera te orijentalista J. Ruske, poznatog po studijama o arapskim alkemičarima. Čini se da mišljenje Roberta Eislera – koje potajno dijelimo, zasnovano na usporednim i dosad nedovoljno istraženim svjedočanstvima – u potpunosti prihvaća Abel Rey, koji i ne tvrdi da je stručnjak za povijest orijentalnih znanosti. Otac povijesti alkemije, Edmund von Lippmann, ostaje zasad na neutralnoj poziciji. Sve bi bilo u najboljem redu da je stao na stranu

svojih učenika, Ruske i Darmstadtera, koji su alkemiju jednostavno smatrali predkemijom.

Prije nego prevedemo glavni tekst koji je bio predmetom mnogih diskusija, prisjetimo se magijske koncepcije Mezopotamaca u svemu što se odnosi na metale i planete. Prisjetimo se u osobitoj mjeri svetoga, tajnovitoga, gotovo mističnoga karaktera metalurških rituala. Peć u koju su se ubacivali minerali bila je utočištem magijskih sila. Nije li proces koji je zamijenio i nadišao Prirodu dosegao ispunjenje u njoj samoj? Metali su padali s Neba ili su rasli iz zemlje, u utrobi Velike božice, u kojoj su se usporedo rađale biljke i životinje. Prema tome, magijsko djelovanje ubrzanog rasta zbivalo se u peći u koju smo stavili minerale kako bismo iz njih izvukli čisti metal. Drugim riječima, ostavši u krilu majke, skriveni pod zemljom, minerali su, poput embrija u maternici, polagano rasli. Metalurška peć prihvaćala je dakle *embrij* čiji je rast pospješivala; on bi se zamijenio s velikom telurskom maternicom u kojoj su metali, nevidljivi i nepomični, rasli (odnosno *sazrijevali*). Bilo je dakle, prirodno da ljudi, koji su Svijet zamišljali poput *žive cjeline* i najinertnijim pojavama pridavali stvarnost rođenja, rasta i smrti, kao i možebitnog *ponovnog rođenja*, jednu takvu metalurško operaciju nisu smatrali običnim tehničkim postupkom.

Jednako je bilo prirodno što je metalurška operacija postala ritualom *tajni* i opasnosti, jednako kao i svaki drugi sveti čin. To nije bio tek jednostavan fizički ili kemijski proces koji se zbivao u peći, već *rast*. Dodajmo i to da su se preuranjena rođenja uvijek smatrala zlokobnima, poput narušavanja sklada, i, naposljetku, nečim po-

gubnim, dijaboličkim. S obzirom na to da su bili *embriji*, minerali su se odlikovali istim onim pogubnim silama koje su izvirale iz fetusa. Što je ujedno i razlog više za vjerovati kako su metalurški rituali bili štetni za «neinicirane», za one koji nisu bili upućeni u «tajne» umijeća lijevanja i koji nisu poduzeli neophodne mjere sigurnosti.

«Priprema peći»

Naš prijevod asirskog teksta iz Asurbanipalove biblioteke, uspoređen s verzijama Meissnera te Eislera, slijedi Thompsonovu verziju.

«Želiš li prekriti dno peći mineralima, nađi povoljan dan, unutar povoljnog mjeseca te uredi dno peći. Dok radiš (na peći), trebaš (ih) promatrati te i sâm raditi (?) (na peći); trebaš donijeti embrije (*kubu*)[20] ...netko drugi (?) stranac, ne smije ulaziti, a netko tko se u to ne razumije ne smije biti ondje; na dan kad si stavio minerale u peć moraš prinijeti žrtvu[21] embrijima, smjestiti ih u kadionicu od borove smole te pred njima (embrijima) uliti pivo, *kurunnu*.

---

[20] Tekst je dosta nejasan. Meissner jednako pribjegava (na njemačkom) upitnim znakovima: «Dok promatramo (?) peć i kada to činimo, moraš voditi računa (?) o (božanskim) embrijima.» Francuska, Eislerova verzija pojednostavnjena je: «Nakon što si se preusmjerio na peć, nakon što si je upalio, smjesti božanske 'embrije' u svetište peći.»

[21] Eisler prevodi s «uobičajeno žrtvovanje»; Thompson prevodi s «libacija»; Meissner sa «žrtva».

U peći trebaš zapaliti vatru i staviti rudu u peć. Ljudi koje si doveo blizu peći moraju se pročistiti, a zatim ćeš im dopustiti da joj se približe. Drva koja si naložio u peći moraju biti od storaksa (*sarbatua*) – velikih oljuštenih komada koji nisu bili izloženi na hrpi, već su oboreni za mjeseca Aba. To je drvo koje treba staviti u peć.»

To svjedočanstvo, koliko se god svojim varijacijama razlikovalo u različitim europskim jezicima, nameće nekoliko važnih zaključaka. Na prvome mjestu, ne dopušta postojanje nikakvih sumnji u *sveti* karakter metalurškog umijeća u Babilonaca. Tu opisane prakse prije evociraju *ritual* negoli pragmatsko djelovanje. U svrhu žrtvovanja *povoljan trenutak* odabirao se za trajanja *povoljnog* mjeseca. Područje peći bilo je *posvećeno*; neupućeni su joj se mogli približiti tek nakon što su se prethodno *pročistili*. Minerali su podređeni ritualnim *libacijama**, nakon čega je slijedilo *žrtvovanje*. Spaljivali su se aromati, ulijevala se fermentirana *kurunna*, baš kao za trajanja velikog žrtvovanja. Metalurzi su se prepuštali mnogobrojnim *purifikacijama*, pročišćavanjima Drvo za loženje vatre očuvalo se posvećeno, očišćeno, u sjeni te oljušteno, jer je trebalo sudjelovati u magijskom činu povezivanja s «embrijima», sa Zemljom (utrobom, tamom).

Kako bismo bolje spoznali razliku između jednoga takvog svetog i profanog djelovanja, pročitajmo navedene upute stvaranja emajla.

---

* Libacija, *lat.* libatio, žrtva ljevanica starih Rimljana (pri kojoj se npr. žrtvovalo, tj. prolijevalo, vino, tekućina, za razliku od žrtve paljenice pri kojoj se spaljivala neka životinja) (op.prev.)

«Želiš li pripremiti svijetloplavi emajl*, odvojeno usitni, a zatim umiješaj, deset mina[22] kamena *immanaku*, petnaest *mina* pepela, te jednu *minu* i dvije trećine bijeloga bilja (?); mješavinu stavi na peć s četiri oka (otvora) te upali laganu vatru koja se ne dimi; čim sadržaj poprimi crvenkasto-bijelu boju, makni ga, ostavi da se ohladi, iznova ga stavi na hrpu, pomiješaj s bijelom soli, stavi u ohlađenu peć te upali laganu vatru koja se ne dimi; kada sadržaj poprimi crvenkasto-narančastu boju... ulij ga u vrelu ciglu. Zvat će se dakle svijetloplavi emajl.»

Vrlo jednostavno primjećujemo *profani* karakter, tehniku tih uputa. Nema uvoda; nema žrtvovanja; nema zabrana. Sveukupnost tehničkih te industrijskih uputa koje su dešifrirane i prevedene redigirane su jednako suhim, profanim stilom.

Prema našim saznanjima, postoji jedan sasvim drukčiji tekst naslovljen «Priprema prema (magijskim?) uputama», u kojemu susrećemo još ritualnih uputa : «...Makni embrij; prinesi žrtvu, prinesi žrtvu (mrtvima) za radnike, itd.» Ostale upute empirijske su i čini se da datiraju iz jedne dosta zakašnjele epohe, u kojoj više nije postojala *tajna* obrtnika i zatvorenih kasti.

Usporedba tih dvaju svjedočanstava nameće olakšano razumijevanje u koje se umiješala *teorija*, drugim riječima, «znanost», u kojima se isključivo radilo o tehničkim uputama, o jednostavnom omjeru proporcija.

---

* Gleđ, pokost, glazura, caklina; staklasta neprozirna masa koja sadrži kositar i antimon, a služi za prevlačenje kovina (op.prev.)

[22] Jedna mina težila je oko pet stotina grama

U slučaju metalurgije, provoditelj rituala kretao se kroz živi i magijski Kozmos, iako upute stvaranja emajla, stakla, boja, umjetnog kamenja nisu uključivale važne, odgovorne, opasne operacije. S jedne strane postojao je Život, Cjelina, Teorija, a s druge profano umijeće, kuhinja, beznačajno djelovanje.

Premda su metalurške i keramičke tehnike za sve vrijeme trajanja asiro-babilonske povijesti ostale u izravnom odnosu s magijom, teologija i kozmologija raskidaju s mnogobrojnim «znanstvenim istinama» te s praktičnim metodama koje je europska «znanost» poslije uglavnom prihvatila. Asirci su, primjerice, poput čitavog antičkog svijeta, poznavali korozivnu snagu kiseline (octa, itd.) na stijenama. Priprema stakla, obojenog stakla, emajla odvijala se, kao što smo vidjeli, prema iznimno precizinim uputama, čije su nam formule prenesene[23]. No nemamo nikakva razloga misliti da su te pragmatične spoznaje u asiro-babilonskom svijetu igrale istu onu ulogu koju im je poslije dodijelilia europska civilizacija. One su jednostavno otkrivale «umijeće», kao što dokazuje činjenica da, ako su metalurške operacije bile uvod u rituale i purifikaciju, upute vezane za staklo i emajl nisu bile u vezi s bilo kakvim ritualom, budući da je (barem u završnim etapama asirske kulture) bila riječ o profanim operacijama.

[23] Primjerice one o o staklu zuku, umjetnom lapis lazuliju, zelenom kristalu, žutom staklu, itd. Asirci su poznavali salitar i njegovo dekoloracijsko djelovanje na staklenu smjesu.

«*Embriji*»

Metalurški tekst učestalo ponavlja riječ *an-kubu* koju Eisler prevodi s «božanski embriji», Thureau-Dangin s «vrstom demona», Zimmern s «pobačajem, pometnućem» (*Fehlgeburt, Missgeburt* – izrod, nakaza, neuspjelo djelo); Ruska, prema Meissneru, vjeruje da nije riječ o «embrijima» već o *Fetische oder Schutzpatronen der Schmelzarbeit*[24]. Problem je sljedeći: *an-kubu* točno označuje rudu izvučenu iz zemlje ili se veže s određenim opskurnim duhovima ili s prisutnošću «nedonoščadi» potaknute radi njihove magijske efikasnosti?

Prisjetimo se odmah da su fetusi igrali važnu ulogu u crnoj magiji mnogobrojnih primitivnih ili arhajskih kultura. Meyer, u svome komentiranom i zabilježenom prijevodu *Arthasāstre*, spominje mnogobrojne primjere magijske funkcije koju su u Indiji imali fetusi, mrtvorođena djeca, itd. Fetusi su se uglavnom rabili u praksama crne magije. Lako je razumjeti zašto. Pobačaj je bio plod čaranja, čin protiv prirode, narušavanje harmonije, bio je izvan normi. Fetus je ispunjen dijaboličkim, destruktivnim, anarhijskim silama, koje čarobnjak upotrebljava u prakticiranju crne magije. Štetne sile koje su se krile u fetusu, svom žestinom koja im je još jednom dopuštena u izazivanju pobačaja, mogle su se projicirati na određen živi organizam. (No ne zaboravimo da one *postoje*, kao gotovo sve stvari u drevnom mentalitetu; kuća, pećni-

[24] Fetiši odnosno zaštitnici metalurgije.

ca, žrtvenik, itd., svi su *živi, čine jednu cjelinu, spolno su određeni.*)

To je razlog zašto u mnogim krajevima ženi koja se podvrgla pobačaju pridaju magijske moći. U plemenu Ba-Pedija vjeruje se da žena koja je pobacila, bilo protiv svoje volje ili ne, može ubiti muškarca s kojime dijeli postelju. Otrovana žrtva počinjala bi drhtati i umirala unutar tjedan dana. To je vjerovanje lako objasniti: žena koja je pobacila postaje prenositeljem štetnih sila. U njezinu tijelu zbio se nenormalan fenomen, fenomen proistekao iz intervencije nepoznatih magijskih sila (čaranja, «sudbine», prekršenog tabua, itd.). Njezina utroba stjecište je u kojemu su se okupile sve latentne, arhajske sile smrti. Ovdje nećemo propitivati ostala drevna praznovjerja koja su se miješala s tim vjerovanjem, poput onih koja se tiču prolivene krvi ili opstetričkih rituala. Dovoljno će biti reći da su se preuranjeno rođenje, pobačaj, oduvijek smatrali zlokobnima. Tako i u Hetita, čije je vjerovanje u tome pogledu rezultiralo konzultiranjem s vračevima, koji su ispitivali konstituciju fetusa kako bi odredili koja to mračna sila prijeti ugrožavanju naroda. Pobačaj, dakle, osim što je bio *posljedica* čaranja, bio je i *povod* zlu koje tek treba nastupiti. Bio je središte zle magijske energije koja je utjecala na normalan život, odnosno na norme i na kozmički ritam, koja je mogla izazvati smrt, patnju, tragediju.

«Opstetričke i metalurške žrtve»

Što se nas tiče, vjerujemo li da su se žrtvovanja posvećena «embrijima» (*an-kubu*) prilikom pokretanja peći, odnosila na minerale koji su u njih ubacivani a ne na fetuse ili na «mračna božanstva», to je samo zato što su fetusi imali štetan magijski utjecaj. Odnosno, žrtvovanje te ostali uvodni rituali (pročišćenja, itd.) zbivali su se ispred peći, upravo zato da bi stvorili povoljno okružje, pogodno za uspjeh operacije. Ako je *an-kubu* označivao stvaran fetus ili demona umjesto rude, žrtvovanje je od početka bilo podređeno zlim magijskim silama. Dakle, iznimno je teško razumjeti «logiku» žrtvovanja. (Neće nam valjda odgovoriti da je arhajski mentalitet bio prepun postupaka lišenih svake logike. Iako, naravno, nisu podudarni s našom logikom, oni su svejedno koherentni i smisleni. Možemo jednako tako reći da su ljudske geste koje pripadaju arhajskoj civilizaciji kudikamo kanonskije i znatno konzistentnije od gesti moderna čovjeka. U okviru magijske koncepcije, u kojoj je *sve vezano*, ne postoje postupci lišeni razuma, ne postoje geste koje su u opreci s fundamentalnom «teorijom».)

Kao uporište našim tvrdnjama, a samim time i u svrhu potvrde tumačenja Roberta Eislera, spomenimo rituale i hetitska žrtvovanja vezana za rođenja. Čini se da je žena bila dovedena u hram, odnosno u područje raskoši, sveto područje. (Mjesto na kojemu je postavljena metalurška peć bilo je *posvećeno*, pročišćeno, itd.). Nakon porođaja, svećenik bi pred ulazom u hram ponudio *žrtvu*. Klale su se ptice, najvjerojatnije golubice. (Golubica

je simbolizirala božicu ljubavi i plodnosti[25]. Njezina krv igrala je ulogu u vrlo starim vjerovanjima vezanima za djevičanstvo, materinstvo, brak.) Nakon nekoliko trenutaka, svećenik bi nastavio s novom ceremonijom, usmjerenom na pročišćenje «opstetričkog stolca», za slučaj da su žena, ili čak njezini roditelji, sagriješili. Očito je riječ o zaštitnim mjerama koje su se poduzimale radi sprječavanja prodora štetnih magijskih sila na mjesto gdje se odvijalo rođenje, budući da su mogle naškoditi ostalim trudnicama, izazvati pobačaj ili baciti zlu kob na novorođenče.

Čistoća i *askeza* u ostalim su se kulturama smatrale uvodnim obvezama uza svekoliku metaluršku aktivnost. Kineski rudari i ljevači željeza dužni su bili podvrgnuti se «čišćenju» te su bili dužni poznavati «rituale». Peći su «bile kadre raspoznati vrlinu», ubaciti nekoga u njih bilo je jedno od božjih djela po kineskoj tradiciji. Indijanci s Haitija vjeruju da je za pronalaženje zlata bilo potrebno očistiti se, pa su u potragu za zlatom kretali tek nakon dugoga posta i višednevne seksualne apstinencije, u suprotnom su bili uvjereni da će propasti poradi prljavštine koja ih je činila griješnima.

Slična površna usporedba tih dvaju postupka – jednoga metalurškog, drugog opstetričkog – dovoljna je da pokaže kako oba počivaju na sličnim «teorijama». Budući da su imale ubrzano, nepravilno rođenje, rude su, kao što smo rekli, predstavljale embrije. Umjesto da se razvijaju

[25] Povezivanje golubice s božicom Ljubavi prvenstveno se susreće u Semita.

u utrobi zemlje, često su na svijet dolazile prerano. Bila je to vrst «pobačaja», a da se spriječe ozbiljne posljedice koje bi mogle privući jedan tako mračan čin, valjalo je pristupiti «pročišćenju», žrtvovanju, libaciji. Nastojeći im osigurati normalno «rođenje», pokušali smo neutralizirati štetno djelovanje embrija. Drugim riječima, shematski smo, «magijski» rekonstituirali čin poroda. Peć u kojoj rude izgaraju poistovjećena je s kozmičkom utrobom, s Majkom Zemljom. Za valjano razumijevanje neophodno je voditi računa o «teoriji» na kojoj se temeljio život mezopotamskih naroda. Prisjetimo se savršenstva homologije Nebo-Zemlja, u kojoj su sve stvari bile oduhovljene, spolno određene, «kreatorske», u kojoj su svi predmeti bili međusobno povezani poradi formiranja jedne oživljene i plodne cjeline, i stoga razumijemo značenja kojima su se u Mezopotamiji odlikovale metode koje bi nam se mogle učiniti apsurdnima.

Priznajmo međutim da pojam *an-kubua* nije opisivao «rudu», već čimbenike u užem smislu, kao što misli Zimmern, iako smo često nailazili na isti mentalni obzor koji redovito susrećemo u ritualima koji nas podsjećaju na *rađanje*, pobačaj, itd. «Opstetrička» koncepcija metalurškog umijeća time nipošto nije izmijenjena. U ovome slučaju rudu bi najprikladnije bilo smatrati «embrijem». Prema tome, prisutnost stvarnih fetusa mogla bi se objasniti crnom magijom. Metalurško umijeće se koristilo «embrijima» zemlje, stvarnim fetusima neophodnima u neutraliziranju zlih sila koje se oslobađaju tim postupkom. Što se nas tiče, iako Zimmernovu interpretaciju držimo netočnom, pod pretpostavkom da smo je usvo-

jili, to neće ništa promijeniti pri objašnjenju koncepcije koja je temelj babilonskoga metalurškog umijeća, znanja: stapanje rude s «embrijima» i peći s telurskom matricom.

Petra genitrix

Nekoliko primjera preuzetih iz mnogih metalurških predaja i mineraloškoga folklora pobliže će objasniti navedenu koncepciju zemlje kao utrobe. Albright podsjeća da je prema etimologiji koju usvaja Ember, egipatska riječ *bi* istodobno značila «vaginu» i «galeriju rudnika». Sumerska riječ *buru* označivala je «rijeku» i «vaginu». Kamen, stijena bili su spolno određeni i «kreatori». Mediteranski i azijski bog nastao je iz *petre genitrixa*, preslika Velike božice, koja je, kao što znamo, bila slika univerzalne utrobe, *matrix mundi*. Stijena, kamen «iznjedrila» je metale i drago kamenje. Sanskrtski naziv za smaragd, *asmagarbhaja*, znači «nastao iz stijene». Mineraloški traktati opisuju ga smještenog u unutrašnjosti vlastite «utrobe». Autor *Jawāhir-nāmeha (Knjige o dragom kamenju)*, redigirane oko 1800., polazeći od usmenih tradicija, čini sljedeću distinkciju između dijamanta i kristala: dijamant je *pakka* odnosno «zreo», dok je prirodni kristal *kacha*, «nezreo».

Te koncepcije, kao i sve što se vezuje za neki *Weltanschauung*, bilo je duga vijeka. Budući da su se rude i kamenje «razvijali» u utrobi zemlje, logično je da je rudnik («utroba») imao razdoblja «plodnosti» i «sterilnosti». Nakon određenog broja žetvi, uz prizore oranice

trebalo bi se moći «opustiti», s eksploatacijom rudnika trebalo bi stati na određeno vrijeme kako bismo ostalim rudama ostavili vremena za «rast». Plinije (*Prirodna povijest*, XXXIV, 49) govori da su se rudnici galenita u Španjolskoj iznova «rodili» nakon određenog intervala. Barba, španjolski autor 17. stoljeća, potvrđuje da ako je neki rudnik iskorišten, treba pažljivo probušiti otvore i ostaviti ga da predahne deset do petnaest godina kako bi obnovio vlastite žile. Prema njegovu mišljenju, pogrešno je vjerovati da su metali bili stvoreni u početku svijeta, budući da su se na prirodan način «razvijali» u rudnicima. U Babilonu, kao što smo vidjeli, «prerano» izvađena ruda smatrala se «embrijem», uostalom jednako kao i sve ostale «krute» tvari, što je čovjekovu intervenciju dodatno očvrsnulo. Thureau-Dangin bilježi da se srebro lončara, prije no što je podređeno pečenju, isto tako nazivalo «embrijem». Riječ je o jednoj te istoj univerzalnoj koncepciji prema kojoj tvari «same po sebi» pristupaju sazrijevanju, no tek nakon što su postigle «stabilnu formu».

Zanimljivo je primijetiti da su se te ideje prenosile na europske metalurške i alkemijske tradicije i u njima se očuvale do razdoblja koje nije daleko našemu, kao i u narodnim vjerovanjima, u rudara kao i u misli zapadnih teoretičara. U europskoj maštи Kozmos je prekasno «umro». Čak i nakon previranja izazvanih renesansom te nakon uspostave prirodnih znanosti, intuicija o živom i spolno određenom Kozmosu ostala je prisutna u europskoj eliti. Bernard Pallisy u svome *Recepte véritable par laquelle tous les hommes de France pourront apprendre à*

multiplier et augumenter leur trésors (La Rochelle, 1563.), piše: «Bog nije stvorio sve stvari da bi ih ostavio besposlenima; more se valja s jedne strane na drugu; Zemlja, čini se, nikad nije besposlena... Procesi koji se prirodno u njoj odvijaju, obnavljaju je, iznova je oblikujući... Sve se zbiva kako bismo nešto stvorili; u nutrini odnosno u utrobi Zemlje također djeluje stvaranje.»

De Rosnel, u *Le mercure indien* (1672.), mnogo zornije govori o tradiciji organskog rasta metala: «Rubin malopomalo nastaje u rudniku, isprva je bijele boje, a zatim, postupno sazrijevajući počinje poprimati crvenu boju, što je razlog zašto ima toliko rubina koji su potpuno bijeli, dok su ostali napola bijeli, a napola crveni... Kao što se dijete u majčinoj utrobi hrani krvlju, tako se oblikuje i hrani i rubin.»

No najzanimljiviji dokument kojim raspolažemo o pitanju srednjovjekovnih europskih metalurških tradicija, nalazimo u iznimno rijetkoj knjizi, *Bergbüchlein*, izdanoj u Augsburgu 1505. To je najstariji njemački tiskani tekst o tome predmetu. Agricola, u predgovoru svoga slavna djela *De re metallica* (1556.), potvrđuje da je autor *Bergbüchleina* Calbus Fribergius, cijenjeni liječnik – *non ignobilis medicus* – koji je živio u Freibergu među rudarima, čija vjerovanja ponavlja, dodajući im alkemijsku interpretaciju. Tu knjigu, s ponekim opskurnim odlomkom – *liber admodum confusus*, govori Agricola – koja obiluje tiskarskim pogreškama, na francuski je preveo A. Daubrée uz asistenciju Gurlta, rudarskog inženjera iz Koblenca.

Bergbüchlein je dijalog između Daniela, znalca rudnika (*der Bergverständinge*), i mladog učenika (*Knappius der Jung*). Daniel mladiču objašnjava tajnu rođenja metala, položaj rudnika, tehnike vađenja rude. «Valja primijetiti da je za rast ili rađanje metalne rude potreban jedan roditelj i jedna podređena tvar ili materija koja je sposobna osjetiti čin stvaranja», govori Daniel. Po njemu su – a to je najraširenija koncepcija njegova doba – rude stvorene sjedinjenjem dvaju principa, sumpora i žive. No «postoje i drugi koji tvrde da metali nisu nastali iz žive, budući da na mnogim mjesta nailazimo na metalne rude, ali ne i na živu; umjesto žive, oni pretpostavljaju neku vlažnu, hladnu i sluzavu materiju, bez ikakva sumpora, izvučenu iz zemlje, s pomoću koje su u kopulaciji sa sumporom nastali svi metali». I nešto malo dalje: «Nadalje, spajanjem žive i sumpora s rudom, sumpor se ponaša poput muškog sjemena, a živa poput ženskog u začeću i rođenju djeteta.» Da bi se rođenje rude dogodilo bez problema, potrebna je iznimna kvaliteta svojstvena prirodnoj posudi, poput rudne žile.» Usmjeravanje te položaj vena u izravnom su odnosu s kardinalnim točkama. (Podsjetimo da su u početku kardinalne točke «određivale» prostor, povezujući ga s određenim planetima i kozmičkim razinama.) *Bergbüchlein* oživljava predaje koje određuju utjecaj planeta na oblikovanje metala. Srebro se, kao što znamo, oblikuje pod utjecajem Mjeseca. Žile su više ili manje bogate sukladno većoj ili manjoj udaljenosti od savršenog smjera iniciranog pozicijom Mjeseca. »Žile koje su smještene u

smjer od ponoći do podneva, a vrhom nagnute prema večeri, ostavljaju više nade u eksploataciju.»

Taj tekst važan je s mnogih motrišta. Naravno, njegov autor misli da ruda «raste», tim više što intenzivno sudjeluje u kretanju zvijezde s kojom korespondira. Nadalje, primijetimo da «noć» ima čudesnu ulogu u genezi srebra. Korespondirajući s Mjesecom, srebro «magijski» pripada vremenu i prostoru koji su ga stvorili, u mračnom intervalu za čijega je trajanja život začet, a «nadahnuće» buja.

Zlatna ruda rađa se, razumljivo, «pod djelovanjem neba, uglavnom Sunca, lišena bilo kakvih sokova koji bi mogli isteći ili uz mogućnost da ostane spaljena vatrom, odnosno vlažnosti koja bi s pomoću vatre mogla ispariti». *Bergbüchlein* nadalje objašnjava podrijetlo bakrene rude, nastale pod utjecajem Venere, željezne rude nastale s pomoću Marsa, olovne rude nastale s pomoću Saturna.

Širi komentar *Bergbüchleina* previše bi nas udaljio od granica ove studije. Moramo međutim naglasiti važnost njemačke metalurške tradicije 15. stoljeća koja je rudnik smatrala utrobom i koja je žile poistovjećivala s uterusom, omogućujući «rođenje» rude. Ta koncepcija vuče korijene iz mezopotamske misli. Njezino čudesno odbijanje dodatan je dokaz «autentičnosti» predaje koju je predstavljala.

Europskoj fizici i alkemiji, od jednakog je značenja tvrdnja prema kojoj su rude nastale kao rezultat spoja sumpora («muškog sjemena») i žive («ženskog sjemena»). Nepotrebno je citirati usporedne primjere preuzete

iz istočnjačke ili zapadne alkemije. Problem je odviše važan da bismo ga razriješili u jednom jedinom odlomku. Njime bismo se željeli pozabaviti u djelu koje se nastavlja baviti rezultatima knjige *la Mystique alchimique et les techniques metallurgiques.* Prisjetimo se na trenutak da su indijska alkemija, a općenitije tantrizam, živu smatrali «sjemenom Šive», dakle muškim *sjemenom.* Seksualna terminologija koja se spominje u *Bergbüchleinu* u pogledu sumpora i žive, višeznačna je, kao što je slučaj s cijelom mističkom i srednjovjekovnom «erotskom» literaturom. To se «mistično jedinstvo» ponekad izražavalo drukčijim pojmovima: Mjesecom (srebro) i Suncem (zlato). U mnogobrojnim alkemijskim ili «simboličkim», srednjovjekovnim rukopisima primjećujemo realistične ilustracije zajednice Sunca i Mjeseca, predstavljene muškarcem i ženom koji nose krune. Te srednjovjekovne koncepcije, ponovimo, duguju svoje daleko podrijetlo mezopotamskom svijetu. Naravno da su se naposljetku umiješale različita tumačenja i sinteze; no prikaz živoga Kozmosa, Zemlje kao utrobe rude, rudnika kao nutrine iz koje izlaze embriji, žila kao uterusa, ostao je isti. Sve drugo počiva na istoj ideji – fundamentalnoj u svim afroazijskim kulturama – prema kojoj su rude bile prerano rođeni embriji, rude su zahvaljujući metalugiji i alkemiji kadre bili dovršiti «rast» u iščekivanju «savršenstva», konačnog stadija materije, odnosno pretvorbe u zlato. Transmutacija metala koji nastaju u trenutku, utisnula je temelje alkemiji, koja pronalazi svoje opravdanje u tom vjerovanju: *svaki metal može doseći krajnju perfekciju materije, transformirati se u zlato.*

Alkemija i mistika

Alkemija se u užem smislu riječi u mediteranskom svijetu pojavljuje dosta kasno. No ideje na kojima počivaju alkemijske tehnike imaju puno dublje korijene. Neke od njih prepoznali smo u babilonskoj duhovnosti barem tisuću godina prije prvog aleksandrijskog alkemijskog svjedočanstva. Teško je govoriti o babilonskom «podrijetlu» tih ideja. One organski pripadaju duhovnim tradicijama koje su očuvale mnoge kulture te u neku ruku imaju metapovijesni karakter. Jedino njihova manifestacija proizlazi iz povijesnih kategorija.

Alkemija, kozmološko i tehničko učenje o spasenju, sadrži simboličku višeznačnost koju susrećemo u velikom broju «znanosti» drevnih svjetova. Drugim riječima, u trenutku oslobađanja alkemije, u trenutku odvajanja od metalurške mistike i kozmologije, leksika i alkemijske tehnike počinju poprimati polivalentna značenja. Neovisno o svom tehničkom interesu, svako kemijsko «djelovanje» uvijek sadrži određeno simboličko značenje (mističko ili metafizičko). Na taj simbolički aspekt, *koji je jedini zanimao alkemičare,* još ćemo se vratiti. Prisjetimo se na trenutak onoga što smo rekli u *L'Alchimie asiatique*: alkemičari su, vjerojatno, otkrili mnogobrojne kemijske fenomene, ali nisu o njima govorili jer ih nisu smatrali zanimljivima. Posve drukčije značenje pridavali su alkemijskim «postupcima», bili oni simbolički ili stvarni.

U tome pogledu citirat ćemo nekoliko zaključaka izvučenih iz studije o grčkoj alkemiji jednoga učenog

Engleza, F. Sherwooda Taylora, zaključaka koji se podudaraju s rezultatima naših istraživanja o istočnjačkoj alkemiji. «Tko je god radio sa sumporom svakako je primijetio važan fenomen do kojega dolazi u trenutku kad se on rastapa, nastavimo li ga zagrijavati. Premda se (*u grčkim alkemijskim tekstovima*), sumpor spominje stotine puta, u njima nema nikakve aluzije na njegova karakteristična svojstva, izuzevši utjecaj na metale. Kontrast s duhom grčke znanosti u klasičnim epohama toliko je snažan da smo prisiljeni zaključiti da se alkemičari nisu zanimali za prirodne fenomene... Međutim, prevarili bismo se da u njima gledamo obične tragače za zlatom, jer polureligiozan i mističan ton, prisutan osobito u kasnijim djelima, gotovo da ne pristaje duhu tragatelja za bogatstvima... U alkemiji nećemo naći početke bilo kakve znanosti... Alkemičari se nikad nisu služili znanstvenim metodama... S Arapima započinje druga etapa alkemije koja je ubrzo dovela do važnijih i brojnijih kemijskih otkrića koja, međutim, postižu Grci.» Istu stvar primjećujemo u indijskoj alkemiji: kemijska «otkrića» pojavljuju se u kasnijim tekstovima, u vremenu u kojemu se gubi izvoran smisao alkemije (soteriologije) – barem u određenim sredinama – te u kojima se pažnja izvoditelja malo-pomalo okretala konkretnim fenomenima. Nazočeći toj vrsti procesa raspadanja prvotnog značenja jedne tehnike, uvijek možemo biti sigurni da ostale ljudske kvalitete polako počinju usvajati profane osobine. Primjerice, u našemu slučaju, kad nestane smisao i razlog postojanja neke «alkemijske operacije», ona je povod i uzrok jednog sasvim drukčijeg mentalnog stava: ono što

se prije odvijalo na mističkoj ili kozmološkoj razini, jedino se u laboratoriju događa pojačano, a duh izvoditelja prestaje razumijevati prvotni smisao eksperimentiranja i počinje *uviđati* vanjski, neposredan aspekt kemijskih procesa. Ono što je prije pretpostavljalo koncentraciju, askezu, meditaciju, metafiziku, odsad ustupa mjesto duhu promatranja, znatiželji, imaginaciji, strpljenju, preciznosti. Jednom riječju, asketske i metafizičke vrline zamijenjene su profanim vrlinama; introvertiranost gubi smisao i nužno se nameće ekstrovertan stav...

Nastojeći usavršiti metal pretvarajajući ga u zlato, alkemičar zapravo nastoji usavršiti sama sebe. Nakon svega što tek namjeravamo reći o babilonskoj metalurgiji i kozmologiji, ta potvrda neće iznenaditi nikoga. «Pretvaranje metala u zlato» je dosta zakašnjela formula; na sasvim odmjeren način ona se pojavljuje tek u svjedočanstvima aleksandrijskog perioda. No, ona se tim terminima služi jedino kako bi izrazila drevno vjerovanje prema kojemu je rude što su se poput organizama razvijale u telurškoj matrici, čovjek svojim metaluršim djelovanjem kadar dovesti do „savršenstva". Jednako je i s «embrijem» koji raste, sazrijeva i «oblikuje» se u ljevaoničkoj peći, dok se metal «oblikuje» u alkemičarevu tignju, preoblikujući se u zlato. Na istoj fundamentalnoj ideji počivaju dva procesa: dovršetak procesa s pomoću «nastanka» (u novim, savršenim uvjetima) i «rasta». Baš kao što se mistično iskustvo prevodilo pojmom «rođenja» (u jednomu novom spiritualnom životu), «novoga rođenja» (među umrlima, izvan inicijacijskih ceremonija) i ljubavi mističnog jedinstva individualne duše i

Boga), alkemijsko iskustvo, barem u jednome od prvotnih značenja, prevodi se «opstetričkim» pojmovima (utroba, embrij, itd.). Ljudskom mišlju, osobito u izvaneuropskim kulturnim krugovima, dominira misterij rođenja odnosno ponovnog rođenja. To je razlog zašto su metalurški postupci, kao što smo vidjeli u jednome od poglavlja ove knjige, bili okruženi misterioznom oštricom i metalurzima, zašto su bili u doticaju s mnogobrojnim magijskim silama koje su se, bilo iz bojazni, bilo iz prijezira, nastojale držati podalje od ostatka društva.

«Usavršavati» obične metale preoblikujući ih u zlato – savršen, solarni, vladarski metal, povremeno je mogao biti konkretnim[26] postupkom, iako njegov smisao nije ostao ništa manje simbolički. Kao što piše F. Sherwood Taylor, tekstovi Komarijusa, vizije Zosimusa te jedan dio djela novijih autora «dokazuje da ih stvaranje zlata uistinu nije zanimalo, i da to gotovo nisu spominjali. Konzultira li navedena djela, alkemičar navikao na praktične poslove iskusit će isti onaj osjećaj kao i građevinar koji iz traktata o masoneriji nastoji izvući konkretne upute. U *L'Alchimie asiatique* pokazali smo što je u određenim primjerima značilo preoblikovanje metala u zlato: «obični metali poistovjećivali su se s neznaboškom dušom» (sa stalno protočnim, psihomentalnim životom, robom konfuzija), dok se zlato poistovjećivalo sa «savršeno

[26] Arthur John Hopkins nastoji upozoriti na činjenicu da su alkemičari, pozivajući se na Demokrita, vjerovali kako mogu uzdići «loše» metale na dostojanstvo zlata i srebra otiskujući na njihova «tijela» krilati duh (boju).

slobodnom dušom». Umjesto da radi na vlastitom tijelu (asketske vježbe) i na vlastitoj svijesti[27] (prakticirajući jogu, koncentraciju, meditaciju, itd.), istočnjački alkemičar bavi se metalima; projicirajući svoje ljudsko stanje *izvan sebe*, stvara «mistički nečisto tijelo» običnih metala koje nastoji «pročistiti». Svaki stupanj alkemijskog «usavršavanja», približavanja zlatu odgovara jednom stupnju jogičkoga, mističkog «ostvarenja» i približavanja «oslobođenju» duše. Kada dobije «zlato», alkemičar je dosegao posljednju etapu «dovršavanja»: njegova duša savršeno je slobodna, mirna, čista... Homologija makrokozmosa i mikrokozmosa (ljudskog tijela) o kojoj smo dosad dovoljno govorili, dobro objašnjava tu «projekciju» tijela i duše na metale te identifikaciju jednoga izvanjskog postupka s unutarnjim djelom, askezom i koncentracijom. Ne susrećemo samo u alkemiji tu ekstrovertnu projekciju kojoj pribjegava izvršitelj ne bi li dosegao vlastito savršenstvo. Ono što u dosta raširenom smislu nazivamo «liturgijskim duhom», objašnjava se jednakom logikom: eksteriorna, kanonska, sakralizirana gesta, na svijest *utječe* većim religijskom učinkom no meditacija ili individualna molitva. Religijska ikonografija, mističke meditacije o predmetima i znakovima, «animacija» simbola (dramaturgija svetog Ignacija de Loyole): eto nam mnoštva postupaka koji svoje «čimbenike» posjeduju izvan čovjeka, no čija je učinkovitost

[27] Zapostavili smo navodnike jer terminologija moderne europske psihologije i filozofije samo vrlo aproksimativno odgovara pojmovima istočnjačkih kultura.

unutarnja. Duhovno «ostvarenje » odvija se u mjeri u kojoj se izvršitelj, s obzirom na to da radi na vanjskim «objektima» (koji «osnažuju» svijest) «poistovjećuje» s mističkim smislom, odnosno u mjeri u kojoj se poistovjećuje s navedenim objektima. Očito, alkemijski postupak ne bismo bili u stanju integrirati u «liturgijski duh»; u alkemiji ima i previše kozmologije i dosta «osobne» mistike, dok «liturgijski duh» u pravom smislu riječi sadrži cjelovitu, katoličku strukturu.

Alkemijski simbolizam toliko je blizak asketsko-mističkom simbolizmu da su ga najstariji sufiji (Jābir ibn Hayyān, Sāih 'Alawī, Dhu al-Nūn Misrī) rabili u svojim mističkim formulama. Louis Massignon, koji to spominje, primjećuje: «Među dvjema legendarnim dramama ljudskog iskustva srodnost je doslovno a priori nametala dramatičnost znanosti i mistike naspram alkemičara u potrazi za eliksirom, vodom mladosti, čimbenikom univerzalne preobrazbe i asketom u potrazi za Duhom, poslanikom posvećenja.»

Europska tradicija dugo je čuvala sliku o alkemičaru koji nije samo sposoban usavršiti sama sebe preoblikujući metale, već jednako tako ubrzavajući rast svih stvari nadići prirodu. Jean Reynaud u *Etudes encyclopediques* o alkemičarima piše jednako: «Ono što je priroda u početku stvorila, kažu, možemo i mi, posežući za metodama kojima se i ona koristi. Ono što je priroda učinila tijekom mnogih stoljeća, mi bismo mogli postići u samo jednome trenutku, pomažući se njima i stavljajući ih u bolje okolnosti. Kao što pečemo kruh, jednako bismo mogli činiti s metalima. Bez nas žetva neće dozrijeti na polji-

ma; uz miješanje i kuhanje žito će u našim mlinovima prerasti u brašno, a brašno u kruh. Zajedno s prirodom usredotočimo se na rad minerala, kao i na poljoprivredu, i bogatstva će se rasprostrijeti pred nama.»

Zahvaljujući tehnikama i ritualima «rasta», čovjek se u svojoj želji da usavrši prirodu ovoga puta oslanja o prvotne mentalne sinteze mezopotamske povijesti.

Usavršavajući prirodu, čovjek teži usavršavanju sama sebe. To je smisao svekolike «magije»: služeći se «uzorima» i «silama» Kozmosa, približiti se savršenstvu i autonomiji.

• POGOVOR •

(Petar Bujas)

Premda je Mircea Eliade, povjesničar religija, hermeneutičar i pisac, prvenstveno poznat po velikim djelima od kojih izdvajamo *Povijest vjerovanja i religijskih ideja,* i neka starija i opsegom manja djela svakako zaslužuju našu produbljenu pozornost. Upravo takvo je djelo *Kozmologija i alkemija drevnog Babilona.* U tomu ranom djelu uočavamo njegove inspiracije i preokupacije koje će s vremenom zadobiti zaokružen oblik. Glavno obilježje čitavog njegova stvaralačkog opusa je čežnja za izmijenjenom slikom svijeta, *imago mundi,* koja bi trebala poslužiti dubljem poimanju istinske ljudske prirode, a jedna od glavnih njegovih preokupacija je drevni mentalitet koji je tako različit od suvremenog. Ali, drevni mentalitet nije za njega «predlogički mentalitet», mentalitet djetinjastih ljudi, već mentalitet koji daje drugačije značenje stvarima i svijetu od onoga koji im pridajemo danas. Upravo zato Eliade nastoji istražiti dubine drevnih univerzuma i drevnih znanosti i ispitati razloge zbog kojih su oni tako različiti od našeg modernog viđenja stvarnosti. Stoga on i u ovoj knjizi koristi komparativnu metodu združenu s hermeneutikom pri istraživanju drevnih univerzuma – on uspoređuje Babilon s Biblijom, Indiju s Egiptom, alkemiju s kozmologijom, metalurgiju s botanikom... Otkriva da su sve

niti u našem univerzumu isprepletene u jednoj živoj, organskoj cjelini. U poglavlju «Živi kozmos» izrazito se očituje njegovo stajalište prema kojemu je kozmos živ zato što se kroz njega izražavaju sakralne energije koje ga oživljavaju i po kojima su sva živa bića neraskidivo povezana, i to ne samo u hranidbenom već ponajprije u duhovnom smislu. Naposljetku, u poglavlju «Alkemija drevnog Babilona» Eliade nas upućuje u to drevno umijeće transformacije kako bi naglasio da je nekoć bilo prevladavajuće shvaćanje da čovjek, razumijevajući i mijenjajući prirodu, samu prirodu ne smatra kao umrtvljeni objekt, kao sredstvo koje se može unedogled iskorištavati kako bi zadovoljio sve svoje stvarne i, većinom umjetne, potrebe već kao istinski izvor spoznaje pomoću kojeg on istodobno mijenja i usavršava samoga sebe. Tako, ova knjiga nije samo stručna rasprava na zadanu temu, ona je mnogo više: upućuje na unutarnju povezanost prividno vrlo raznolikih stvari, jednako religija, kultura i civilizacija kao i pojedinih kulturnih elemenata kakvi su metalurgija, botanika, astronomija i alkemija. Sigurno će se ova knjiga naći u rukama mnogih čitatelja koje privlači «egzotika» drevnog Babilona, što je posve legitimno viđenje stvari. Isto tako, mnoge će sigurno privući dio naslova koji se odnosi na kozmologiju i alkemiju. I ti čitatelji će biti u pravu: doista, mnogo toga u ovoj knjizi je o alkemiji i kozmologiji – možda čak iznad njihovih očekivanja. Međutim, svaka Eliadeova knjiga je hermeneutička, a stvaralačka hermeneutika mijenja čovjeka; ona je više od pouke, ona je i duhovna vještina sposobna promijeniti samu kvalitetu postojanja. Otkri-

vajući značenja, hermeneutika stvara nove vrijednosti i mijenja samu kakvoću života. Na čitatelja ona utječe tako da budi njegovu nutrinu jer ga stavlja u dodir s duhovnim svijetom. Ne treba zaboraviti: Eliadea su zvali «mistagogom modernih vremena», a za stare Grke mistagog je bio svećenik koji je vodio inicijaciju u misterije; učitelj i vodič u najširem značenju riječi.

• BIBLIOGRAFIJA •

W. F. ALBRIGHT, *Gilgames and Eneidu. Mesopotamian Genii of Fecundity,* «Journal of the American Oriental Society», sv. 40, 1920.

- *The Location of the Garden of Eden,* «American Journal of Semitic Languages and Literatures», sv. 39, 1922.
- *The Mouth of the Rivers, ibid.* sv. 35, 1919.
- *Some Cruces in the Langdom Epic,* «Journal of the American Oriental Society» sv. 39, 1919.

W. ANDREA, *Die Jonische Säule. Bauform oder Symbol?,* Berlin, 1936.

RICHARD ANDREE, *Etnographische Parallelen,* neue Folge, Leipzig, 1889.

- *Etnographische Parallelen und Vergleiche,* Stuttgart, 1878.
- *Die Metalle bei den Naturvölkern mit Berücksichtigung prähistorischer Verhältnisse,* Leipzig, 1884.

S. ANGUS, *The Mistery-Religions and Christianity,* London, 1925.

GIUSTINO BOSON, *I metalli e le pietre nelle iscrizioni sumero-assiro-babilonesi,* »Rivista degli Studi Orientali», sv. 7, 1916.

- *Les Metaux et les pierres dans les insriptions assyrio-babyloniennes,* Inaugural-Disertation, München, 1914.

BRAWER, *Palästina nach der Agada,* «Gesellschaft für Palästina», Forschung 6, Berlin, 1920.

R. CAMPBELL THOMPSON, *The Assyrian Herbal*, London, 1934.
- *Assyrian Medical Texts*, «Proceedings of the Royal Society of Medicine», sv. 17, 1924.
- *On the Chemistry of the Ancient Assyrians*, London, 1925.

GIOVANNI CARBONELLI, *Sulle fonti storiche della chimica e dell'alchimia in Italia*, Roma, 1925.

CARNOY, *Iranian Mythology, Mythology of all Races*, sv. 4, Boston.

CHARLES, *Apocrypha and Pseudo-epigrapha of the Old Testament*, Oxford, 1913.
- *Apocrypha and Pseudo-epigrammate.*

MADELEINE COLANI, *Essai dethnographie comparée*, «Bulletin de l'école française de l'Extrême Orient», sv. 36, 1936.

ANANDA COOMARASWAMY, *Elements of the Buddhist Iconography*, Oxford University Press, 1935.

FRANZ CUMONT, *Textes et monuments figurés relatifs aux Mystères de Mythra*, Bruxelles, 1896-1899.

ERNST DARMSTÄDTER, *Der babylonisch-assyrische Lasurstein, Studien zur Geschichte der Chimie. Hersg. Ed. v. Lippmann*, Berlin, 1927.
- *Nochmals babylonische «Alchemie»*, «Zeitschrift für Assyriologie», rujan 1926.
- *Vorläufige Bemerkungen zu den assyrischen chemisch-technischen Rezepten, ibid.*, sept. 1925.

A. DAUBRÉE, *La Génération des minéraux metalliques dans la pratique des mineurs du Moyen Age*, d'après le Bergbüchlein, «Journal des Savants», 1890.

DELAPORTE, *La Mésopotamie,* Paris, 1923.
DIETERICH: *Mutter Erde,* Leipzig
DIXON, *Oceanic Mythology,* Boston, 1916.
THEODOR DOMBART, *Der babylonische Turm,* Leipzig, 1930.
- *Der Sakralturm,* München, 1920.
FRANZ DORNSEIFF, *Das Alphabet in Mystik und Magie,* Leipzig, 1925.
ROBERT EISLER, *Der babylonische Ursprung der Alchemie,* «Chemiker-Zeitung», n° 83, 11 juli 1925; n° 86, 18 juli 1925.
- *Die chemische Terminologie der Babylonier,* «Zeitschrift für Assyriologie», sv. 37, april 1926.
- *Kuba-Kybele,* «Philologus», t. 68, 1909.
- *L'Origine babylonienne de l'alchimie,* «Revue de Synthèse Historique», 1926.
- *Das Qainszeichen und die Qeniter,* «Le Monde Oriental», sv. 29, Uppsala, 1929.
- *Weltenmantel und Himmelszeit,* München, 1910.
- *Zur Terminologie und Geschichte der jüdischen Alchemie,* «Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums», sv. 26, 1926.
MIRCEA ELIADE, *Alchimia asiatică,* Bucarest, 1935.
- *Cosmical Homology and Yoga,* Calcutta, 1938.
- *Cunoştintele botanice in vechea Indie,* Cluj, 1931.
- *La Mandragore. Essai sur les origenes des légendes,* Paris-Bucharest.
- *Yoga. Essai sur les origenes de la mystique indienne,* Paris-Bucharest, 1936.
ADOLF ERMAN, *Die Religion der Ägypter,* Berlin, 1934.

ERMAN-RANKE, *Agypten,* Tübingen, 1923..
ARTHUR EVANS, *The Palace of Minos,* London, 1921.
FEWKES, *Archeological Investigation on the Island of La Plata, Ecuador,* Chicago, 1901.
J. FILLIOZAT, *La Force organique et la force cosmique dans la philosophie medicale de l'Inde et dans le Veda,* «Revue Philosophique», nov.- déc. 1933.
W. FOY, *Indische Kultbauten als Symbole des Götterberges,* Leipzig, 1921.
JAMES FRAZER, *Adonis, Attis, Osiris,* London, 1914.
- *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies,* London, 1935.
- *Folklore of the Old Testament,* London, 1919.
- *Taboo and the Perils of the Soul,* London, 1911.
GIUSEPPE FURLANI, Il poema della creazione, Bologna, 1934.
- *La religione babilonese-assira,* Bologna, 1928.
- *La religione degli Hittiti,* Bologna, 1936.
SOLOMON GANDZ, *Artifacial Fertilization of Date-palm in Palestine and Arabia,* «Isis», n° 65, sv. 34, 1935.
R. GARBE, *Die indischen Mineralien,* Leipzig, 1882..
I. GOLDZIHER, *Eisen als Schutz gegen Dämonen,* «Archiv für Religionswissenschaft», sv. 10, 1907.
MARCEL GRANET, *Danses et Légendes de la Chine ancienne,* Paris, 1926.
- *La Pensée chinoise,* Paris, 1934.
HUGO GRESSMANN, *Die orientalischen Religionen in helenistich-römischer Zeit,* Berlin, 1930.
- *The Tower of Babel,* Jewish Institute of Religion, New York, 1928.

H. R. HALL, *The Civilization of Greece in the Bronze Age,* London, 1928.

HARTLAND, *Legend of Perseus,* London, 1894.

IRENEE HAUSSHERR, *La Methode d'Oraison hésychaste,* «Orientalia Christiana», sv. 9, Roma, 1927.

HEINE-GELDERN, *Weltbild und Bauform in Südostasien,* «Wiener Beitrag zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens», sv. 4, 1930.

CARL HENTZE, *Mythes et légendes lunaires,* Anvers, 1929.

UNO HOLMERG, *Der Baum des Lebens,* «Annales Academiae Scientiarum Fenicae», Helsinki, 1923.

- *Der Baum des Lebens Finno-Ugric and Syberian Mythology,* sv. 4, Mythology of all Races, Boston, 1927.

HOMMEL, *Grundriss der Geographie und Geschichte Vorderasiens,* Berlin, 1908-1922.

ARTHUR JOHN HOPKINS, *Alchemy, Child of Greek Philosophy,* Columbia University Press, New York, 1934.

MORRIS JASTROW, *Sumerian and Akkadian Views of Beginnings,* «Journal of the American Oriental Society», sv. 36, 1917.

CHARLES JEAN, *Le milieu biblique avant Jésus-Christ,* Paris, 1936.

A. JEREMIAS, *Handbuch der altorientalischen Geisteskultur,* Berlin, 1929.

K. F. JOHANSSON, *Uber die altindische Göttin Dhisana,* «Skrifter utgifna Vetenskaps-Safundet i Uppsala», Uppsala-Leipzig, 1917.

GEORGE FREDERICK KUNZ, *The Magic of Jewels and Charms,* Philadelphia-London, 1915.

S. LANGDOM, *Le Poème sumérien du Paradis, du Deluge et de la chute de l'homme,* pr. Ch. Virolleaud, Paris, 1919.
- *Semitic Mythologie, Mythology of all Races*, sv. 5, Boston, 1931.

B. LAUFER, *The Diamond. A Study in Chinese and Hellenistic Folklore,* Field Museum, Chicago, 1915.

FR. LENORMANT, *La Magie chez les Chaldéens, et les origines accadiennes,* Paris, 1874.

EDMUND VON LIPPMANN, *Entstehung und Ausbreitung der Alchemie,* Berlin, sv. 1 iz 1919, sv. 2 iz 1931.

DONALD A. MACKENZIE, *The Migration of Symbols,* London, 1925.

HENRI MASPERO, *La Chine antique,* Paris, 1927.

LOUIS MASSIGNON, *Al-Hallaj, martyr mystique de l'Islam,* Paris, 1922.

BRUNO MEISSNER, *Babylonien und Assyrien,* Heidelberg, 1925.

ALDO MIELI, *Pagine di Storia della Chimica,* Roma, 1922.

J. DE MORGAN, *La Prehistoire orientale,* Paris, 1927.

PAUL MUS, *Bārābudur, Esquisse d'une histoire du bouddhisme fondée sur la critique archéologique des textes,* Paris, 1935.

F. B. PEARCE, *Zanzibar,* London, 1920.

AXEL W. PERSSON, *Eisen und Eisenbereitung in ältester Zeit. Etymologisches und Sachliches,* «Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund», Lund, 1934.

RAFFAELLE PETTAZONE, *La confessione dei peccati,* Bologna, 1929.

ALBERTO PINCHERLE, *Gli oracoli sibillini giudaici,* Roma, 1922.

A. H. PRUESSEN, *Date Culture in Ancient Babylonia,* «Journal of the American Oriental Society», sv. 36, 1920.

JEAN PRZYLUSKI, *Les Sept Terrasses de Bärabudur,* «Harvard Journal of Asiatic Studies», srpanj 1936.

H. QUIRING, *Die Herkunft des ältesten Eisens und Stahl,* «Forschungen und Fortschritte», 1933.

GEORGES RADET, *La Lydie et le monde grec au temps des Mermnades,* Paris, 1892.

ABEL REY, *La Science orientale avant les Grecs,* Paris, 1930.

GIUSEPPE RICCIOTTI, *La Cosmologia della Bibbia e la sua trasmissione fino a Dante,* Brescia, 1932.

T. A. RICKARD, *Man and Metals. A History of Mining in relation to the Development of Civilization,* New York, 1932.

ROBERTHSON SMITH, *Lectures on the Religion of the Semites,* London, 1923.

JULIUS RUSKA, *Arabische Alchemisten,* Heidelberg, 1929.

- *Griechische Planetendarstellungen in arabischen Steinbüchern,* Heidelberg, 1919.
- *Kritisches zu R. Eislers chemiegeschichtlicher Methode,* «Zeitschrift für Assyriologie», sv. 37, 1926.
- *Das Steinbuch des Aristoteles,* Heidelberg, 1912.
- *Turba Philosophorum. Ein Beitrag zur Geschichte der Alchemie,* Berlin, 1931.

G. SARTON, *Additional Note on Date Culture in Ancient Babylonia,* «Isis», n° 65, june 1935.

- *The Artificial Fertilization of Date-palms in the Time of Ashur-Nasir-Pal,* «Isis», n° 60, april 1934.

PAUL SARTORI, *Über das Bauopfer,* «Zeitschrift für Ethnologie», sv. 30, 1898.

L. DE SAUSSURE, *Le Cadre astronomique des visions de l'Apocalypse,* «Actes du Congrès international d'Histoire des
Religions», Paris, 1925.
- *La Cosmologie religieuse en Chine, dans l'Iran et chez les Prophètes hebreux, ibid.*
- *Les Origines de l'astronomie chinoise,* nouv. éd., Paris, 1930.

FRITZ SAXL, *Beiträge zu einer Geschichte der Planetendarstellungen im Orient und im Okzident,* «Der Islam», 112.

V. SCHEIL, *De l'exploitation des dattiers dans l'ancienne Babylonie,* «Revue d'Assyriologie», 1913.

F. W. SCHWARTZLOSE, *Die Waffen der alten Araber von ihren Dichtern dargestellt,* Lepizig, 1886.

PAUL SÉBILLOT, *Le Folklore de France,* Paris, 1904.
- *Les Travaux publics et les mines dans les traditions et les superstitions de tous les pays,* Paris, 1894.

S. SELIGMANN, *Der böse Blick,* Berlin, 1910.
- *Die magischen Heil - und Schutzmittel,* Stuttgart, 1927.

MAX SEMPER, *Rassen und Religionen im alten Vorderasien,* Heidelberg, 1930.

F. SHERWOOD TAYLOR, *A Survey of Greek Alchemy,* «The Journal of Hellenic Studies», sv. 50, 1930.

W. W. SKEAT, *Snakestories,* «Folklore», sv. 23, 1912.

SSEU-MA TS'IEN, *Les Mémoires,* preveo E. Chavannes, Paris, 1893.

!!STEPHENS, *Incidents of Travel in Yucatan.* /izdavač, grad, god!!

STITH THOMPSON, *Motif-index of folk-literature,* «F.F. Communications», sv. 106, Helsinki, 1932.

H. C. TRUMBULL, *The Threshold Covenant,* New York, 1892.

GIUSEPPE TUCCI, *Tracce di culto lunare in India,* «Rivista di Studi Orientali», sv. 12, 1929-1930.

H. USENER, *Das Weihnachtsfest,* Bonn, 1911.

E. DOUGLAS VAN BUREN, *The Flowing Vase and the God with Streams,* Berlin, 1933.

E. A. WALLIS BUDGE, *From Fetish to God in Ancient Egypt,* Oxford, 1934.

A. J. WENSINCK, *The Ocean in the Literature of the Western Semites,* «Verhandelingen der Koninkligke Akademie van Wettenschappente Amsterdam», Amsterdam, 1919.

- *The Ideas of the Western Semites concerning the Navel of the Earth,* Amsterdam, 1916.

LEON WIENER, *Africa and the Discovery of America,* Philadelphia, 1920-1922.

- *History of Arabico-Gothonic* Culture, Philadelphia, 1917-1921.
- *Mayan and Mexican Origins,* Cambridge, 1926.

L. WOOLEY, *Les Sumériens,* Paris, 1930.

E. WYNDHAM HULME, *Early Iron-smelting in Egypt,* «Antiquity», sv. 11, lipanj 1937.

G. F. ZIMMER, *The Use of Meteoric Iron by Primitive Man,* «Journal of the Iron and Steel Institute»,1916.

H. ZIMMERN, *Assyrische chemisch-technische Rezepte insbesondere für die Herstellung farbiger glassierter Ziegel, in Urschrift und übersetzung,* «Zeitschrift für Assyriologie», sv. 36, rujan 1925.

- *Vorläufiger Nachtrag zu den assyrischen chemisch-technischen Rezepten, ibid.*, sv. 37, 1926.
- *Zum babylonischen Neujahrfest*, Leipzig, 1918.